

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

VAZ‘ İLMİ VE FERDINAND DE SAUSSURE’DE
GÖSTERGELER

Çetin BOZKURT

Danışman
Doç. Dr. Ferruh KAHRAMAN

İZMİR-2020

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Vaz‘ İlmi Ve Ferdinand de Saussure’de Göstergebilim” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../...

Çetin BOZKURT

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Vaz‘ İlmi Ve Ferdinand de Saussure’de Göstergebilim
Çetin BOZKURT

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili Ve Belagatı Programı

Bu çalışmada kısaca dilbilimi başlığı altında Vaz‘ İlmi ve Ferdinand de Saussure’ün ortaya koymuş olduğu göstergeler kuramı işlenecektir. Bu sebeple faydalandığımız eserler bu iki konuyu içeren müstakil olarak yazılmış eserlerden, doktora, yüksek lisans tezlerinden ve şerhlerden oluşacaktır. Konuya açıklık getirmesi için bazı terim ve kavramlar kısaca açıklanıp asıl konuya geçilecektir. Vaz‘ ilmine yabancı olanların daha iyi anlamaları için parantez içinde günümüz Türkçesiyle sadeleştirilmeye çalışılacaktır. Vaz‘ ilminin kurucusu sayılan Adûdüddin Îcî’nin hayatına ve ilmi şahsiyetine yer verilecektir. Aynı şekilde Ferdinand de Saussure’ün hayatı ve ilmi kişiliğine yer verilecektir.

Tezdeki asıl amaç, gereksiz tartışmalara girilmeden bu iki bilimin benzerlik ve farklarını ortaya koymaya çalışmak olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Vaz‘, Simge, Göstergebilim, Lafız, Anlam, Delalet, Alem, el Îcî.

ABSTRACT

Master's Thesis

Vaz 'Science and Semiotics in Ferdinand de Saussure

Çetin BOZKURT

Dokuz Eylül University

Graduate School Of Social Sciences

Department Of Basic Islamic Sciences

Arabic Language and Rhetoric Program

In this study, briefly, under the title of linguistics, Vaz' İlmi and Ferdinand de Saussure's signs theory will be studied. For this reason, the Works we use will consist of self-written Works containing these two subjects, doctorate, master's theses and annotations. To clarify the subject, some terms and concepts will be briefly explained and the main subject will be discussed. It will be attempted to be simplified in today's Turkish in parentheses in order to better understand those who are foreigners of Vaz' ilmi. The life and scientific personality of Adûdüddin İcî, who is regarded as the founder of Vaz', will be included. Likewise, Ferdinand will include the life and scientific personality of Saussure.

The main purpose of the thesis is to try to reveal the similarities and differences of these two sciences, undue discussions.

Keywords: Vad' İcon, Semiotics, Wording, Meaning, Portent, Alem, al-İji.

“VAZ‘ İLMİ VE FERDINAND DE SAUSSURE’DE GÖSTERGELER”
İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM
VAZ İLMİ VE GÖSTERGELERDE BELİRLİ KAVRAMLAR

1.1. DELALET	8
1.1.1. Lâfzî Delalet	9
1.1.1.1. Sözlü Aklî Delalet	10
1.1.1.2. Sözlü Tabii Delalet	10
1.1.1.3. Sözlü Vaz‘ i Delalet (Uzlaşıya Dayalı Delalet)	10
1.1.2. Dil Dışı Delalet	11
1.1.2.1. Sözsüz Akli Delalet	11
1.1.2.2. Sözsüz Tabii(Doğal) Delalet	11
1.1.2.3. Sözsüz Vaz‘i Delalet	12
1.2. LAFİZ	12
1.3. SİMGE	14
1.4. ALEM	15
1.5. İSİM-MÜSEMMA	15
1.6. VAZ‘	17
1.7. GÖSTERGEBİLİM (SEMİOTİCS)	18

İKİNCİ BÖLÜM

VAZ‘ İLMİ

2.1. ADUDÜDDİN İCİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ	19
2.1.1. Doğumu ve Kişiliği	19
2.1.2. Hocaları ve Öğrencileri	20
2.1.3. Eserleri	20
2.1.4. İlmi Yönden Kişiliği	22
2.2. VAZ‘ İLMİNİN TARİHÇESİ	22
2.2.1. İcî Öncesi Vaz‘	23
2.2.1.1. Nahiv İlminde Vaz‘	23
2.2.1.2. Beyan İlminde Vaz‘	24
2.2.1.3. Mantık İlminde Vaz‘	25
2.2.1.4. Usul İlminde Vaz‘	26
2.2.2. İcî Dönemi Vaz‘ İlmi	27
2.2.3. İcî Sonrası Vaz‘ İlmi	28
2.3. VAZ‘ İLMİNİN TANIMI, AMACI VE KONUSU	30
2.3.1. Vaz‘ İlminin Tanımı	30
2.3.2. Vaz‘ İlminin Amacı	31
2.3.3. Vaz‘ İlminin Konusu	32
2.3.3.1. Vâzı‘ Bakımından Vaz‘ (Dilin Kurucusu Bakımından Dil)	32
2.3.3.2. Mevzu Bakımından Vaz‘ (Lafız, Kelime Bakımından Vaz‘)	35
2.3.3.3. Delalet Bakımından Vaz‘	36
2.3.3.4. Mevdu‘ Leh Bakımından Vaz‘ (Mana Bakımından Vaz‘)	37
2.3.3.4.1. Vaz‘ Has Mevdu Leh Has (Özel Vaz‘ Özel Mana)	37
2.3.3.4.2. Vaz‘ Âm, Mevdu‘ Leh Âm (Genel Vaz‘ Genel Mana)	38
2.3.3.4.3. Vaz‘ Âm, Mevdu‘ Leh Has (Genel Vaz‘ Özel Mana)	38
2.3.3.4.4. Vaz‘ Has, Mevdu‘ Leh Âm (Özel Vaz‘ Genel Mana)	40
2.3.3.5. Medlûl Bakımından Vaz‘	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÖSTERGEBİLİM (SEMIOTIC)

3.1. FERDINAND DE SAUSSURE'ÜN HAYATI VE ESERLERİ	41
3.1.1. Doğumu ve Şahsiyeti	41
3.1.2. Ailesi	41
3.1.3. İlim Hayatı Ve Vefatı	42
3.1.4. Hocaları	43
3.1.5. Eserleri	44
3.2. GÖSTERGEBİLİMİN TANIMI, AMACI VE KONUSU	45
3.2.1. Gösterge Bilimin Tanımı	45
3.2.2. Göstergebilimin Amacı	45
3.2.3. Göstergebilimin Konusu	46
3.2.3.1. Göstergeler	47
3.2.3.2. Dil Dışı Göstergeler	47
3.2.3.2.1. Dil Göstergeleri	49
3.2.3.2.1.1. İşitim İmgesi (Gösteren)	50
3.2.3.2.1.2. Kavram (Gösterilen)	50
3.2.3.2.1.3. Gönderge (Gösterge)	50
3.2.3.2.2. Dil Göstergesinin Özellikleri	51
3.2.3.2.2.1. Dil Göstergesinin Nedensizliği	52
3.2.3.2.2.2. Dil Göstergesinin Çizgiselliği	53
3.2.3.2.2.3. Dil Göstergesinin Değişmezliği	53
3.2.3.2.2.4. Dil Göstergesinin Değişebilirliği	54
SONUÇ	56
KAYNAKÇA	58

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Ç.N.	Çevirenin Notu
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
S.	Sayfa
SS.	Sayfaları
TDK	Türk Dil Kurumu
Vb.	Ve benzeri
Vd.	Ve diğerleri
Vs.	Vesaire
Neşr.	Neşreden
Thk.	Tahkik

GİRİŞ

Tezin Konusu; Tezde dilbilimin konuları olan vaz' ilmi ve Ferdinand de Saussure'de göstergeler incelenmiştir. Daha sonra dilin kökeni hakkında kısa bir açıklama yapılmıştır. Dil ile ilgili akla gelen bazı sorular cevaplanmaya çalışılmıştır. Dil nedir? Dili kim var etmiştir? Dolayısıyla dilin varlığı hakkında temel görüşler işlenmiştir. Tezin birinci bölümünde İslam âlimleri tarafından ortaya konulan belirli kavramlar işlenmiştir. Bundan maksat asıl konu Vaz' İlmi'nin daha iyi anlaşılması olmuştur. İkinci bölümde, Vaz' İlmi'nin kurucusu Adûdüddin el İcî'nin hayatına ilmi kişiliğine değinilmiştir. Daha sonra Vaz' İlmi nedir? Konusu nedir? Nasıl ortaya çıkmıştır? Vaz' İlmi'nin tarihi serüveni nedir? Akla gelen bu gibi sorulara cevap aranmıştır. Üçüncü bölümde modern dilbiliminin kurucusu sayılan Ferdinand de Saussure ve hayatı işlenmiştir. Ferdinand de Saussure'ün ortaya koymuş olduğu göstergeler ve kavramları açıklanmıştır. Aynı zamanda göstergelerin bilimleşme sürecine değinilmiştir. Sonuç bölümünde, her iki bilimin arasındaki farklar ve benzerlikler işlenmeye çalışılmıştır.

Kaynak Ve Araştırmalar; Bu çalışmada kısaca dilbilimi başlığı altında Vaz' İlmi ve Ferdinand de Saussure'ün ortaya koymuş olduğu göstergeler, kuramının işleneceği belirtilmiştir. Bu sebeple faydalanılan eserler bu iki konuyu içeren müstakil olarak yazılmış eserlerden, şerhlerden, yüksek lisans ve doktora tezlerinden oluşmuştur.

Vaz' İlmi ve Göstergebilim konusunu işlemek bizim için, hem zor hem de kolay olacak. Çünkü kaynak olarak kolayca ulaşacağımız bu iki konu hakkında yazılan o kadar çok araştırma var ki bu işimizi kolaylaştıracak. Diğer taraftan bu iki ilim her alanı açıklanmış, kendi bölümlerini ve kavramlarını oluşturmuştur. Aynı şekilde kavramlaşmış olmaları da bu konuda bizi bir zorluğun beklediğini göstermektedir. Her iki konu için elimizde o kadar çok kaynak ve kavram var ki yeni bir özümseme yapmakta zorlandığımız olacaktır.

Araştırmamızda, konu olan Vaz' İlmi ve Göstergebilim'in tüm detaylarına girmenin imkânsız olduğu malumdur. Konuya açıklık getirmesi nedeniyle başlıkta belirtilen vaz' ilmini ve Ferdinand de Saussure'de göstergeler kavramlarını etraflıca açıklanmaya çalışılacaktır.

Ülkemizde Vaz' İlmi ile ilgili son dönemlerde yapılan bazı çalışmalar vardır. Bunlar arasında en önemlilerden birisi de İbrahim Özdemir'in *İslam Düşüncesinde Dil ve Varlık, Vaz' İlminin Temel meseleleri*, kitabıdır. İbrahim Özdemir çalışmasında konuya açıklık getirmesi için giriş bölümünde lafız kavramını açıklar. Lafzın daha sonra delalet etmesi yönüne açıklık getirir. Delalet kavramını ve kaynağını da vaz' açısından açıklar. Birinci bölümde vaz' ilmine etraflıca yer verir. İkinci bölümde Vaz' ilminin tarihi gelişim sürecini işler ve sonuçla bitirir (Özdemir, 2006: 1-233). Diğer bir kaynak olarak yararlanılan, eser Abdullah Yıldırım tarafından kaleme alınan *Vaz' ilmi* adlı çalışmasıdır (Yıldırım, 2015: 423-551). Yine Abdullah Yıldırım'ın yazmış olduğu, *Vaz' İlmi ve Unkudu'z- Zevahir/ Ali Kuşçu İnceleme ve Değerlendirme* adlı çalışması olmuştur. Bu çalışmada İslam Âlimleri tarafından hazırlanan muazzam bir kaynak eser olarak faydalandığımız *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'ni de belirtmemiz gerekir. Vaz' ilmi ile ilgili diğer yararlanılan eserlerin bazılarını şöyle sıralamak mümkün olacaktır. Sahip Aktaş tarafından Türkçeye tercüme edilen *Allame Ebu Bekr es-Suri'nin el-Luma fi İlmi'l Vaz' Adlı Risalenin Notlandırılmış Çevirisi*' olan çalışmasıdır (Aktaş, 2017: 325-332). Mustafa Öncü'nün, *Molla Halil es-Siirdi'nin Vaz' ilmi İle İlgili Risalesinin Tahlili ve Adûdüddin el İcî'nin Risalesi ile Karşılaştırılması* adlı çalışmasıdır (Öncü, 2013:365-391). Ayhan Can'ın, araştırması olan *Abdurrahman el-Cami'nin Şerhu'r-Risaleti'l-Vaz' iyye Adlı Eserin Edisyon Kritiği*, adlı eserden istifade edilmiştir (Can, 2015:1-94).

Göstergebilimini de Ferdinand de Saussure'ün notlarının derlendiği ve öğrencileri tarafından kitap haline getirilen, Berke Vardar'ın da Türkçe'ye çevirisi olan *Genel Dilbilimi Dersleri* kitabını ağırlıklı olarak konu edineceğiz. *Genel Dilbilim Dersleri* adlı kitabın birçok baskısı yapılmıştır ve farklı dillere çevrilmiştir. Kitabın girişinde dilbilim tarihine, konusuna, dilin işlevine değinilip, yazıyla sözün arasındaki farkları konu edinir. Daha sonra ek bilgi olarak ses bilim ilkelerini açıklar. Birinci bölümde dil göstergelerinin genel ilkelerini, ikinci bölümde dilin somut soyut işlevlerini konu edinir. Üçüncü bölümde ses değişimlerinin evrimlerini açıklar dördüncü bölümde dillerin çeşitliliği ve temel nedenlerini işler. Beşinci ve son bölümde ise dilin oluşması ve dilin ortaya çıkmasını ırkla bağlamını konu edinir. Saussure'ün dilbilim dersleri adlı çalışması çok kapsamlı olarak hazırlanmıştır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi kitap beş bölümden oluşur ve her bölüm kendi içerisinde kategorilere ayrılarak işlenir (Saussure, 1998: 1-343). Diğer bir kaynağımız Mehmet Rıfat tarafından kaleme alınan ve yine birçok baskısı yapılan kaynak değerinde olan *Dilbilimin ABC'si* adlı eserdir (Rıfat, 2009: 1-160). Daha sonra faydalanılan eserler Caner Kerimoğlu'nun *Kuram ve Uygulamalarla Dilbilim Göstergebilim ve Türkoloji Genel Dil Bilimine Giriş* adlı çalışmasıdır (Kerimoğlu, 2014: 1-250). Şaban Köktürk ve Semra Eyri tarafından yazılan *Dilbilim ve Göstergebilim: Ferdinand de Saussure ve göstergebilimi anlamak* adlı çalışmadır. (Köktürk, Eyri, 2013:123-135).

Teze başlamadan önce sıkça kullanılacak olan bazı kavramları açıklamak faydalı olacaktır. Konu dil olunca, ilk akla gelen dilin ne olduğu kökeninin nereden geldiği çeşitliliğinin nasıl olduğu gibi sorular akla gelmektedir. Bunlar kısaca açıklanıp diğer kavramlara geçilecektir.

Dil Tanımı; Yaratılanların içinde en yüksek mertebeye sahip olan insan, hem maddi hem de manevi özellikleri bakımından diğer varlıklardan üstündür. Çünkü Yaratıcı, insana konuşma yetisi, akıl ve irade gücü vermiştir. İnsan bu yetilerle medeniyet kurar, toplum oluşturur ve süreklilik sağlar. İnsan bu üstünlüğünün yanında aynı zamanda doğası gereği eksik ve muhtaç yaratılmıştır. Yani insan, sosyal bir varlıktır (Kutluer, 2000: 320-323). Bu yüzden bir başkasına ihtiyaç duyar. Öyleyse dilek, istek, duygu, düşünce ve ihtiyaçlarını diğer insanlara, iletmesi gerekir ki bunun için de insan, dili kullanmak zorundadır.

Dil ile ilgili yapılmış pek çok tanım vardır. İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik dildir. Bunlardan en yaygın olanı belirtecek olursak; dil insanlar arası iletişimi sağlayan bir araçtır. Dil, sosyal bir varlık olan insanın diğer insanlarla dilek istek ve düşüncelerini aktarırken iletişim kurmasını sağlayan araçtır. Hayvanlar içinde dil varlığından bahsetmek mümkündür. Onlarda kendi aralarında belirli bir iletişim kurarlar. İnsan ile hayvanlardaki iletişimi ayıran en önemli yön ise dilin iki eklemlili olmasıdır. Yani hayvanlar kendilerince ve belirli seslerle iletişim kurarlar örneğin; tavuğun gıdıklaması, kedinin miyavlaması vb. gibi. Ancak insan dilini ve harfleri kurallar çerçevesinde istediği gibi kullanır (Kerimoğlu, 2014: 2).

Dil, kendi kanunları olan doğal bir varlıktır. İnsan doğuştan dili hazır bulur, sonra bu dili istediği doğrultuda, ancak dilin kendi kuralları dâhilinde kullanır. Bu da demektir ki bireyin kendisi bir dil oluşturamaz. Zaman zaman dil değişime ve

etkileşime tabi olsa da yinede kendi kurallarını korur. Dilin canlı bir varlık olup olmadığı, dilbilimciler tarafından sürekli tartışılmıştır. Daha sonra dilin canlı bir varlık olduğu pek çok dilbilimci tarafından reddedilmiştir. Dil canlı bir varlık değildir aksine insanın bir aracıdır (Kerimoğlu, 2014: 2). Belki de dilin daha önceleri mecazi olarak doğal bir varlık olduğu belirtilmiştir. Ancak dil diğer canlılar gibi bir varlığa sahip değildir. Çünkü insansız bir dilden bahsetmek mantıksızlık olacaktır. Dil insan ürünüdür eğer insan varsa dil vardır. İnsan yoksa dil de yoktur.

Dil insanın duygu ve düşüncelerini aktarmada en önemli araçtır. Bundan dolayı dil insanın varlığıyla ayrılmaz bir bütündür. Dil geçmişle geleceği birleştiren kültür aktarımını sağlayan araçtır. Dil aynı zamanda toplum demektir. Aynı duygu ve düşünceleri paylaşan insan topluluğudur. Dil toplumu ayakta tutan ortak değerdir. Toplumun varlığının devam etmesini sağlayan ve toplumu koruyan, güçlü bir birlik sağlayan kurumdur. Bu sayede insanlar milli birlik ve beraberlik şuurunu inanç sistemlerini dil sayesinde kavrarlar. Muharrem Ergin dili *“Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan doğal bir araç, kendisine özel kuralları olan ve ancak bu kurallar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş sosyal bir müessesedir.”* diye tanımlamıştır (Ergin, 2009: 3-5).

Dilin Kökeni; İnsanın en önemli özelliklerinden biri de akıl yetisidir. Çünkü insan aklıyla hayatında her şeyi anlamlandırma sürecine gitmiştir. Var oluş sebebini araştırmış, nasıl yaşanması gerektiğini sorgulamıştır. İnsan birbirleri arasındaki etkileşimi ve bu etkileşimi meydana getiren unsurları belirtip anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu süreçleri anlamlandırırken de anlamaya çalışmıştır. Bu meraklarından biri de dil ve dilbilim olmuştur. İnsanlar nasıl iletişim kurdular? Dili nereden öğrendiler? Dil tesadüf sonucu mu oluştu yoksa belirli kurallar çerçevesinde mi öğrenildi? Bu gibi sorular, dilciler ve dile merak duyanlar tarafından sürekli sorulmuştur.

Dilbilim dilin kökenini inceleyen bilimdir. Yeryüzündeki tüm dilleri her yönleri ile konu edinip inceleyen bilim dalıdır. Ferdinand de Saussure dilbilimin en son halini alana kadar üç evreden geçtiğini belirtir. Birincisi Yunanlıların başlattığı dilbilgisi dönemi, ikincisi İskenderiye de ortaya çıkan betikbilim(filoloji), üçüncüsü karşılaştırmalı filolojidir (Saussure, 2006:27,28). Bu bilimi milletler kendilerine göre

adlandırmışlardır. Avrupa da gramer, Türkçe de dilbilgisi, Arapça da sarf ve nahiv olarak isimlendirilmiştir.

Dilin kökeni ile ilgili pek çok fikir ortaya çıkmıştır. İlk çağlarda filozoflar dilin kökenini anlamlandırmaya çalışmışlardır. Bu filozoflardan Lucretius Carus, dilin tabiattan meydana geldiğini söylemiştir (Hulusi, 1934: 64-65). İhtiyaçlardan dolayı da insanlar eşyaları isimlendirmiştir. Bazı filozoflar, aynı şekilde ağaç dallarının birbirine sürtmesi, yaprakların ses çıkarmasından dolayı insanlar dili öğrenmişlerdir. Eflatun (Platon) dil fikirden doğar der. Yunan dilcilerin pek çoğu Eflatun'un ikili olduğunu benimsemişleridir. Bunlar ideal ve realdir. Öyleyse idea eşyanın manasını, tabiata uygun olup olmamasını belirtir. Real ise, örf ve toplum geleneğine göre bu manaları isimlendirmeye denir. Yani Eflatun'a göre, eşyaya isim vermek için önce eşyanın bilinmesinin gerekli olduğunu söyler (Hulusi, 1934: 65).

Dilin kökeninin diğer bir kaynağı dindir. Toplumlar inandıkları din çerçevesinde dilin kökenini anlamlandırmaya çalışmışlardır. Bunlardan bazıları; su kaplumbağasının sırtındaki çizgili şekiller imparatorun önüne gelerek ona yazının sırrını göstererek, yazıyı öğretmiştir. Babilliler'e, yazıyı denizden çıkan yarı insan yarı balık olan deniz canlısı öğretmiştir. Hintlilere Tanrı Brahma dili, insan dilinin tanrısı olan Vak tarafından öğretmiştir. Eski Mısırlılara Tanrı Ra, kendi emirlerini bildiren Tot aracılığı ile bildirmiştir. İbranilerde Tanrı isimleri öğretmesi için Âdem'i görevlendirmiştir. Âdem her canlı için ayrı bir isim kullanmıştır. Tufandan sonra Tanrıya ulaşmak için yüksek bir kule yapmışlar o sırada Tanrı, insanların dilini karıştırıp sonra insanları dünyanın dört bir yanına göndermiştir (Başkan, 2003: 21-22).

İslam düşünürlerine göre dili irade sahibi bir varlık yaratmıştır. Bu yaratıcı, ya Tanrı'dır ya insan ya da toplumdur. Asıl sorunun dilin temelini ne olduğudur. Dil insanlar tarafından mı oluşturulmuş yoksa vahiy midir? Asıl mesele olan dil, nasıl bir tabiata sahiptir konusu tartışılmıştır. Daha açık bir ifadeyle dil yaratılmış mıdır yoksa yaratılmamış üstün bir varlık mıdır? Çünkü dil yaratılmışsa insanların belirli kurallar yüklemesi olağandır. Dil yaratılmamış üstün bir varlıksa insanlar tarafından kurallar yüklenmesi imkânsızdır (Yıldırım, 2015: 141-149). Konuyu daha özet bir şekilde toparlarsak; birinci görüş dilin ıstılahi olduğunu söyleyen bilginlerdir. Nitekim İslam tarihinde Mutezile olarak bilinen bu grup Ebu Haşim el Cübbai (ö.321/933)

tarafından ortaya atılmış ve taraftar bulmuştur. Onlara göre dil ıstılahidir. Bu görüşe göre dil, uzlaşım yoluyla oluşmuştur. Çünkü bakara suresi 31. Ayette Allah, Âdem'e bütün isimleri bununla beraber varlıklar ve delaletlerini de öğretmiştir. Öyleyse dil Allah tarafından Âdem'e daha sonra Âdem tarafından çocuklarına öğretilmiştir. Yani dil, daha önce toplum tarafından bilinip kullanılıyordu. Dil daha önceden bilinmeseydi muhatap Âdem'in, Allah'ın ne demek istediğini anlamayacaktı. Yani Âdem'e el, ayak, dağ vs. denildiği zaman bunu göstermeden bilmesi daha önce dilin ıstılahi olduğu anlamına gelir. İkinci anlayış ise tevkifi anlayışıdır. Bu anlayışa göre dil sadece ilham ve vahye dayanır. İnsan iradesinin pek üstünde aşkın bir varlıktır. Yine mutezile taraftarı olan Ebu Haşim'in babası Ali el Cübbai (ö.303/915) tarafından ortaya atılmıştır. Baba oğul olan bu zıt görüşün sahipleri arasında cereyan eden tartışma daha sonra asıl olarak Mutezile ve Eş'âri ekoller arasında yaşanmıştır. Bu durum Eş'âri kelamcı Bakıllâni'ye (ö.403/1012) kadar devam etmiştir.Üçüncü bir görüş ise, tevakkuf anlayışıdır. Dil için daha önce yapılan yorumların doğru olma veya doğru olmama ihtimallerinin olmasını düşünmelerinden kaynaklanan görüştür. Dilin varlığı hakkında kesin hüküm vermek yanlış anlayışını benimseyip çekimser kalan bilgilerdir. Bu bilginler yine Eş'âri kelamcı Ebu Bekir Bakıllâni ve onu takip eden Gazali (ö.505/1111), Fahreddin Razi (ö.606/1206), gibi taraftarları olmuştur. Uzlaştırmacı dil anlayışı ise, dilin bir kısmının Allah bir kısmının ise insanlar tarafından oluşturulmuş olmasıdır (Aydın, 2011: 1-21).

Şu unutulmamalıdır ki dillerin kökeni başlı başına bir bilimdir. Konumuza açıklık getirmesi ve konu bütünlüğü sağlaması açısından kısaca açıklamaya çalıştık.¹

Konu bağlamında duygu ve düşünceleri dile getiren konuşan bir kişi(iletken), bu konuşmanın sözcükleri (iletiyi), mesajı alıp tepki veren muhatap (iletilen) ve aynı zamanda iletişimin yapıldığı bir ortam vardır. İnsan işte bu iletişimi kurarken kullandığı belirli iletileri, lafız/kelime/sözcük ve anlam/mana kullanarak belirtir. Kelime ve anlam ile kurulan örüntünün nasıl gerçekleştiğini ortaya koymak için de belirli metot geliştirmiştir. İslam dünyasında bu bilim Adûduddin el-Îcî (m.1281-1355) ile başlamıştır (Görgün, 2000: 411-414). Batı dünyasında ya da modern dil biliminde de pek çok araştırmacının dile getirdiği üzere Ferdinand de Saussure ile

¹Dillerin kökeni ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ragıp Hulusi Özdem, Dil Türeyişi Teorilerine Toplu Bir bakış; Özcan Başkan, İnsan Dili ve Ötesi, Multilingual yayınları, 2003 İstanbul.

başlamıştır (Saussure, 2006: 6-7). Bu metotları incelenip açıklanmaya çalışılacak. Konuya başlamadan önce tez içerisinde kullanılacak kavramlar konuların daha iyi anlaşılması için kısaca açıklanacaktır. Bunlardan ilk olarak kelimelerin, anlamlara işaret etmesi bakımından delalet konusu incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

VAZ İLMİ VE GÖSTERGELERDE BELİRLİ KAVRAMLAR

1.1. DELALET

Sözlük anlamı kılavuzluk etmek, iz, işaret, aracılık etmek anlamlarına gelen Arapça bir sözcüktür. Terim olarak, herhangi bir durumun, oluşumun, yazının ve sözün belirli anlama, oluşuma, hükme bağıntısını ifade etmektir. Kelime ile anlam arasında oluşan ilişkiye de delalet denir. Yani delalet, söylenilen sözle anlamın belirtilmek istenmesidir. Çoğu âlimler delaleti, “*bir şeyin öyle bir halde olmasıdır ki, onun bilinmesiyle başka bir şeyin bilinmesi lazım gelir*” diyerek tarif etmişlerdir (Cürcâni, 1997: 104).

Delalet, nitelediği nesneye göre dilsel ve dilsel olmayan/ dil dışı, yönü ile ikiye ayrılır. Eğer delalet, kelime/sözcük ile niteleniyorsa dilseldir. Belirttiği dil dışında herhangi bir nesne² ise buna dil dışı delalet denir. Bunlar da doğal (tabii) delalet, akli delalet, vaz‘i delalet diye adlandırılmıştır. Önce dil delaletini açıklayıp daha sonra diğer delalet türlerini açıklamaya çalışalım.

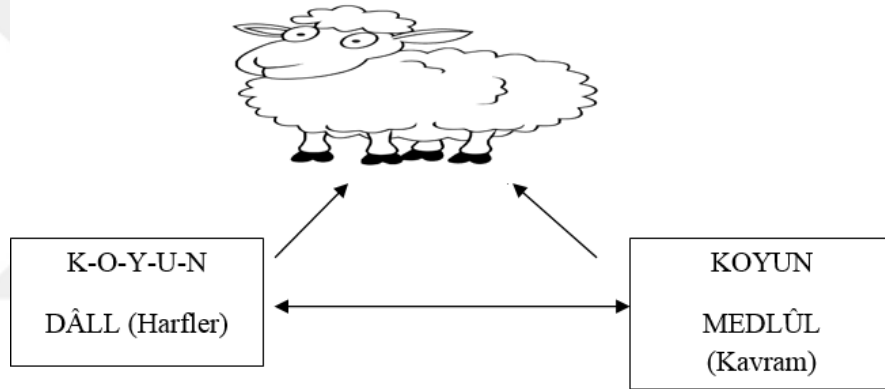
İnsanın en büyük özelliğinin (dil), iletişim olduğu söylenmişti. Karşılıklı etkileşimde insanlar birbirlerini anlamak güdüsüyle hareket ettikleri için belirli sözcükler kurarlar. Bu sözcükler anlamlı olmaları lazım ki muhataplar birbirlerini anlasınlar. İşte iletişimde bir konuşanın ve muhatabın olması, birbirlerini tam ifade edip anlamalarına dilsel delalet denir. Burada konuşanın söylemek istediklerine “**dâll**” muhatabın duyduklarına “**medlûl**” ve bu oluşuma da “**delalet**” denir (Cürcâni, 1997: 104). (Bolay, 1994: 119).

Dâll, kelimenin kendisidir, yani harflerdir muhatabın işitim simgesine hitap eden söz ve nesnedir. Dâll, delalet olgusunda kendisi dışında başka bir şeyden haber veren belirten kavramdır. Mesela ‘koyun’ dediğimiz zaman burada işaret edilen k-o-y-u-n harfleridir. Burada asıl kastedilen nesnenin kendisi değildir. Asıl kastedilen harflerdir. Yani meralarda otlayan et, süt ve yününden faydalandığımız küçükbaş hayvanı harfleri ile belirtmektir. Demek ki muhatabın anlamasına işaret eden

² Burada ve daha sonra gelecek olan nesne, geniş kapsamlı bir kavram olarak düşünülmelidir. İşaretler, simge, durum, oluşum, belirti, soyut ve somut kavram olabilir. Her şeyi kapsayan bir durum olarak düşünülmelidir. Sadece belirli bir şeyi kasıt değildir.

kelimelere dâll denir. Dâll, anlamlı olmalıdır eğer herhangi bir anlam taşımıyorsa delâletin belirtme yönü eksik kalmış demektir. Örneğin; pamuk derken bunu anlamsız “abalog” dâll ile göstermek delalet olgusunu belirtmeyecektir.

Medlûl, muhatabın anlam dünyasında ve tasavvurunda oluşan varlıktır. Konuşanın belirtmek istediği nesnenin muhatabın işitim simgesinden geçip, zihninde oluşması ve anlamlandırmasıdır. Yine koyun örneğinden gidersek burada dâll k-o-y-u-n harfleri ise medlûl, koyunun kendisidir. Medlûl herkes için aynı anlamı ifade eder. Şunu unutmamak gerek her muhatap da kendi zihninde farklı bir koyun varlığı tasavvur eder. Kastedilen koyunun rengi cinsi vs değil salt kendisidir. Öyleyse dâll ve medlûlün göstermiş olduğu kavramın bütünü de delalettir. Şekil olarak gösterildiğinde bu kavram daha net anlaşılacaktır.

Delaletin dilsel öğelerini belirttikten sonra şimdi de delalet çeşitlerini kısaca açıklamaya çalışalım.

1.1.1. Lâfzî Delalet

Lâfzî delalet gösteren ögenin ve gösterilen öğelerin lafızla gösterilmesidir. Örneğin: bahçe kelimesinin içerisinde ağaçların ve bitkilerin olduğu yeşilliği belirtmesidir. Bu lâfzî delalette dâll ile medlûl arasında bağlantı lafız ile kurulmuştur. Kendi içerisinde lâfzî delalet üçe ayrılır.

1.1.1.1. Sözlü Aklî Delalet

Aklın, dâll belirtisi ile medlûlün anlaşılmasına doğrudan olanak sağlayan zorunlu delalettir (Cürcânî, 1997: 104-105). Öyleyse dâll/belirten ile medlûl/belirtilen, arasında bir bağ bulunmalı ki bu bağ doğrudan delaletle yöneltilmelidir. Örneğin, kendimizi ormanda yürürken düşünelim, ileride ağaçların arasından bir su şarılması duyuyoruz. İşte o suyun sesi bize orada bir akarsuyun var olduğunu belirtir. Çünkü suyun sesi (dâll) bize orada suyun (medlûlün) olduğunu belirtir. Başka örnek verecek olursak, herhangi bir köyde caminin bulunması ve ezan okunması bize o mesken yerin Müslüman olduğunu gösterir. En belirgin örnek olarak ise bir duvarın, perdenin, ardından herhangi bir insan sesini duymak, bize bir insanın varlığını bildirir.

1.1.1.2. Sözlü Tabii Delalet

Dâll ile medlûl arasında doğuştan gelen tabii doğal belirti ve anlaşım durumudur. Sözlü tabii delalet, anlaşıldığı üzere psikolojik, fizyolojik (Saraç, 2013: 9), fıtrattan gelen bir durum delaletidir. İnsanın sevinçli, üzgün, kızgın, olduğu zaman yüzünde doğasında oluşan dâll/belirtiden, medlûle ulaşmasıdır. İnsanın çekingen davranması onun utandığına delalet eder. Ferahladıklarında oh! Canları acıdığı zaman ah! Demeleri bunlara birer örnektir.

1.1.1.3. Sözlü Vaz‘ i Delalet (Uzlaşıya Dayalı Delalet)

Vaz‘i delalet, akli ve tabii olmayan adından da anlaşılacağı üzere, uzlaşı yoluyla dâll’ın, medlûl’ü belirtmesidir. Bu delalet toplumdan topluma, kültürden kültüre değişiklik gösterir. Yani delaleti, toplum kendi arasında belirlemiştir ve örfidir. Bunu sadece o dil ve kültüre ait olan kesimler bilir. Örneğin, Türkçe de ‘elma’ olarak belirttiğimiz meyve İngilizce ‘apple’, Arapça da ‘tuffah’ olarak belirtilir bunlar öğretilmiş ve kültürel olan delalettir. Kısaca şöyle tarif edilmiştir “lafız söylendiğinde ve hayal edildiğinde, özel olarak konulan manasının anlaşılmasıdır (Cürcânî, 1997: 105). Kullanılan semboller, renkler, işaretler de

belirlenmiş delalettir (Bolay, 1994: 119). Trafik işaretleri ve yüklendikleri anlamlar. Yaya geçidinin bulunması hız sınırının belirlenmesi vs. gibi konular uzlaşıya dayalı delalettir (Öner, 1991: 47).

1.1.2. Dil Dışı Delalet

Dil içi delaletleri açıkladıktan sonra dil dışı delaletleri şöyle açıklamak mümkün olacaktır; Sözsüz olan bildirişim aracıdır dâll ile medlûl bağıntısı akıl ile kurulur. Dil dışı delalet de sözsüz akli, sözsüz tabii, sözsüz vaz'î diye kendi arasında üç kısma ayrılır.

1.1.2.1. Sözsüz Akli Delalet

Dâll ile medlûl (gösteren ili gösterilen) arasında oluşan delalettir. Bu aradaki bağ zorunlu ve akıl ile kurulur. Örneğin, karanlık bir gecede yeryüzünde görülen ışık öbekleri bir yerleşim yeri olduğuna, açık havalarda gökyüzünde gördüğümüz parlaklıklar yıldızlara işaret eder. Yazılı bir kâğıdın varlığı, onun yazarının olduğunu belirtir. Dumanın tütmesi ateşe, bulutun çok olması ve şimşegin çakması yağmura delalet eder (Öner, 1991: 47). Belirtildiği gibi dâll ile medlûl arasında zorunlu bir bağ vardır. Bu delâlet türünde eserden müessire ulaştıran bir bağ vardır. Çünkü hiçbir şey kendiliğinden var olmamıştır onu oluşturan bir medlûl mutlaka olmuştur ve bu zorunludur (Bolay, 1994: 119).

1.1.2.2. Sözsüz Tabii (Doğal) Delalet

Dâll ile medlûl arasında doğal olarak meydana gelen delalettir. Sözlü delaletin asıl kaynağının lafızlar olduğu belirtilmişti. Peki, lafızlar kullanılırken gösterilen jest ve mimikler vurgular bir şeye delalet etmeli değil midirler? İşte burada oluşan ve doğal olarak kendiliğinden gelişen delaletlere sözsüz tabii delalet denir. Örneğin, dostunu veya sevdiği birini gören kimsenin yüzünde oluşan mutluluk belirtisi böyledir. Bir çocuğun elinden sevdiği oyuncacı alındığı zaman verdiği

tepkidir. Hasmını gören kişinin yüzünde beliren kızgınlık yine sözsüz doğal delaleti gösterir. Dil içi doğal delaletten farkı herhangi bir söylemde bulunmamaktır.

1.1.2.3. Sözsüz Vaz‘i Delalet

Dâll ile medlûl arasında uzlaşıya dayalı sözsüz olan delalettir. Bunlar simge, belirti, belirtke diye de adlandırılır. Toplum ve ya toplumun bir bölümü tarafından kasıtlı olarak meydana getirilen simge ve belirtilerdir. Örneğin, camilerde telefon resminin üzerine çizgi çekili levha konulması, namaz esnasında telefonun kapatılmasına delalet eder. Yine yaya geçitlerine konulan çizgili işaretler dikkat edilmesi gerektiğine delalet eder. Sağ yön oku üzerine çizgi çekilmesi, sağa dönmenin yasak olduğunu belirtir. Aynı zamanda hız sınırı uygulaması için yapılan levhalar vd. sözsüz vaz‘i delalettir (Şimşek, 2001: 82-86).

Akli delalet, zorunlu bir delalet olduğu için dâll ile medlûl arasında oluşan ilişki ve bağıntıyı akıl kurar. Doğal delalette, dâll ile medlûl arasında oluşan bağıntı doğaldır ve kendiliğinden oluşur. Aynı şekilde zorunlu bir delalettir. Vaz‘i delalet ise toplum ve kişilerin ortak kararı ile oluşturulur.

Yukarıda kısaca delalet kavramı açıklanmaya çalışıldı. Şimdi kapsam bakımından, konumuza açıklık getirmesi için dilsel anlamda lafız, simge ve alem kavramları da kısaca açıklanmaya çalışılacak. Daha sonra vaz‘ konusuna devam edilecektir.

1.2. LAFIZ

Sözlük anlamı olarak lafız; kelime, aksan, atma, söylem, atma, ağızdaki bir şeyi atma demektir. Terim olarak, insan ağzından çıkan her türlü anlamlı olsun veya olmasın harf ve ses armonisinin bütününe verilen isimdir. Eğer lafız belirli bir anlamı simgeliyorsa sözcük/ kelime olarak adlandırılır. Lafız ağızdan sesli olarak çıkan sözlerdir (Cür‘ânî, 1997: 195). Başka bir ifadeyle lafız, insanın dil yetisiyle ağzından çıkıp, muhatabın kulağına ve zihnine hitap eden ve kavram oluşturan anlamlı sözcüklerdir. Kelime ile lafız aynı anlamda kullanılsa da çok az bir fark olduğu belirtilir. Dilbilimciler kelimeyi müfret mana için türetilmiş lafız olarak tanımlamıştır

(Okumuş, 2003: 27). Sedat Şensoy' da İbn Sina'nın ses lafzın asli unsuru olmakla beraber eğer sözcükler ağızdan bir anlam ifade ederek çıkmıyorsa lafız değildir açıklamasına değinmiştir (Şensoy, 2003: 32).

İnsanın sosyal bir varlık olduğunu ve ihtiyaçlarını karşılamak için iletişim kurmaları gerektiğini söylemiştik. İletişimin de tek değil ancak en temel unsuru sözcükler/lafızlardır. İslam âlimleri bu konu üzerinde tartışmışlardır. Lafız kavramını kendi alanlarında müstakil bir şekilde incelemişler ve açıklamışlardır. Belagatçiler lafzı, mecaz, gerçek, tekil, çoğul, bitişik, basit, kapalı, açık ve benzeri gibi dil açısından incelemişlerdir. Mantıkçılar mantık, kıraatçiler de tecvit ve mahreç bakımından lafız kavramını incelemişlerdir (Şensoy, 2003: 42-44). Mutabık kalınan nokta, Tanrı ya da insan kaynaklı olan lafzı istek ve dileklerini anlatmak isteyen insan zamanla vaz' etmiş koymuştur.

İletişimin temel unsuru lafız, ağızdan çıkan ses hareketleridir. Bu kurulan iletişimde lafızlar anlamlı olmalı ki muhatabına istek ve dileklerini aktarsın ve istediği dönütü alsın. Aksi takdirde hiçbir anlam taşımayan seste iletişim kurmaktan söz etmek mümkün olmayacaktır. Öyleyse lafız, ses hareketi ile belirli bir düzene sahip olan kavramdır.

Lafzın anlama delalet etmesi için kurulan disiplin vaz' ilmi müstakil bir ilim haline gelmiştir. Vaz' ilmi, lafız ve mana arasında oluşan bağı inceler. Lafız ve anlam arasında sıkı bir bağ vardır. Herhangi bir şeyin anlam oluşturmaya lafızdan dolaydır. Ancak her lafız da anlam oluşturmaz. Aynı zamanda lafız, konulduğu alana göre anlam kazanmıştır. Özetle lafzın asli unsuru sestir. Zamanla duyulan sesler remizler ve belirli işaretlerle harflere dönüşmüştür. Oluşan harfler belirli dizin ve anlam oluşturarak lafızlar meydana gelmiştir. Lafızlar da belirli manalara işaret etmişlerdir.

Konuyla ilgili olarak bağlamdan kopmamak için bu açıklamalarla yetinilecektir. Daha sonra yine konuya açıklık getirmesi için diğer bir kavram olan simge kavramı açıklanacaktır.

1.3. SİMGE

Sözlükte işaret, timsal, rumuz, remiz, sembol anlamlarına gelen simge, terim olarak ise pek çok anlam barındırmaktadır. Bunlardan bazıları, toplum içinde ortak anlaşma ve çağrışım yoluyla kurulmuş somut nesne ve işaretlerdir. Simgeler, açıklanamaz nesneyi belirtme şeklidir (Kılıç, 1995: 56). Simgeler kendisinden başka bir gerçekliği belirten nesnelerdir. Simgeler genelde bir kavramın, düşüncenin, nesnenin yerini tutan belirti ve gösterge öğeleridir. Duygularla algılanamayan nesneleri dile getirme biçimine de simge/sembol denir. Her toplumun bağımsızlığını simgeleyen bayraklar, para birimleri, siyasi toplulukların rumuzları birer simge veya semboldür (Atasağun, 1997: 369-370).

Simgeler, bir uzlaşma sonucu oluşmuştur, mesela zeytin dalı barışın sembolüdür, terazi adaletin, kalp aşkın, sağ ve sol ok işaretleri yönlerin sembolüdür. Simgeler görsel biçimlerden oluşur, toplumdan topluma farklılık gösterir. Bunlara en güzel örnekler dini imgeler, giyim kuşam, eğitim öğretim, müzik, sanat, sinema, toplum insanların davranış şekilleri, vb. pek çok özellik sayılabilir (Saraç, 2013: 11).

Simgeler aynı zamanda belirli düşünceleri, kavramları, anlamları ve inançları kısaca ve etkileyici bir biçimde sunar. Hilal'in İslam'ı, Haç'ın Hristiyanlığı, beş kollu yıldızın Yahudiliği temsil etmesi buna en güzel örnektir. Bunlar bize sembollerle yani yukarıda bahsettiğimiz gibi belirten ile belirtilen arasında anlam kurmamızı sağlar.

Bu sayılan belirtkeler arasında dil en büyük semboldür. Şiirlerde kullanılan kalıplar, kinayeler, benzetmeler bunların en belirgin örnekleridir. Bilimsel olarak belirlenmiş herhangi bir sembolün tekbir anlamı varken dil böyle değildir. Örneğin "AG" gümüşün sembolüdür. Bilimin her alanı için geçerlidir. Kavramsal bir netlik kazanmıştır. Ancak dil sembolizmi için aynı şeyi söylemek doğru değildir. Örneğin "altı" kelimesini ele alırsak rakam mı yoksa bir şeyin altı mı olduğunu belirtmek için açıklayıcı kavramlar kurmak gerekir. Öyleyse dilin etkileyici bir şekilde kullanılan sembol olduğu kabul edilir.

Özetle şu kanıya varılabilir. Simgenin insan hayatının başlangıcından beri var olduğu ve bunun günümüzde de devam ettiği. Günümüzde geçmişle aramızda bağ

kurmaya çalışılan bu simgeler gelecekte de devam edecektir. Aynı zamanda toplumun en büyük simgesel yapısı dildir. Dilin sembolü ise kelimelerdir.

1.4. ALEM

Alem, Arapça kökenli bir kelime olup bilmek, bildirmek, işaret etmek kökünden türemiştir. Belirten, gösteren, iz, işaret, nişan, simge anlamında kullanılmıştır. Bu anlamlardan dolayı terim olarak; bayrak, sembol, sancak, lider, imam, sınır taşı, uzun dağ vb. için ve Arapça özel isimlere de alem denmiştir. Bir şey için bilerek konulmuş isim veya belirli grup tarafından tercih edilmiş ittifakı alemdir (Cürcâni 1997: 157). Alemler belirli grup ve toplum tarafından bir amaç için simgelenmiş göstergelerdir. Bayraklar, sancaklar, merkez yerlere yapılan alametler bunların en güzel örnekleridir. Alemlerin bildirim amacı olduğu gibi, toplumuna manevi güç ve beraberlik kazandırır (Erdem, 1989: 354). Bundan dolayı savaşlarda sancaklar en önde taşınır. Alemler de bir çeşit gösteren/işaret eden/belirten öğelerdir.

Alemler, kendi toplumunda birlik beraberliği sağlarken muhataplarının da o toplum hakkında bilgi sahibi olmasını sağlar. Mesela bayrakların renkleri, üzerindeki semboller o millet hakkında bize bilgiler sunar. Günlük hayatta da yapılan binanın tepesine alem koymak olası tehlikeye karşı korumak anlamına gelir (Erdem, 1989: 354).

1.5. İSİM-MÜSEMMA-TESMİYE

İsim, canlı cansız bütün varlıklara verilen addır. İsimler varlıkları ifade etmemizi sağlayan lafızlardır. Aynı zamanda isim, varlıkları tanıyabilmemiz, tanıtabilmemiz aralarındaki farkı belirtmemizi sağlayan kelimelerdir. Başka tabirle isim, bir olguyu belirten gerçek bir lafızdır. İsim geçmiş zaman, gelecek zaman ve şimdiki zamanı barındırmaksızın kendi başına anlamı olan kelimelerdir. İlki İbrahim, Yunus, Hüseyin vb. tam kapsayan isim, kendisi ile kaim olandır. İkincisi de mana ile belirlenen, kendisi ile kaim olmayan cahillik, bilginlik vb. isimdir (Cürcâni, 1997: 21).

İsim kelime çeşitlerinin hepsini kapsayan, ister öz olsun ister bileşenli bütün nesne ve anlamlar için kullanılan kelimelerdir. Öyleyse isim, dış varlıktaki nesne, söz, fiil, nitelik türündeki tüm kavramların zihinde oluşmasını sağlayan bir vasıtaadır (Çelebi, 2000: 548-549).

Müsemma ise adlandırılan varlık demektir. Bahçe, ev, Selim, Yakup vb. adlandırılmalarından dolayı müsemma olmuşlardır. Ağaçların olduğu ve yeşillik alan bahçe diye adlandırılmıştır. Bir ebeveyn atasından ya da kendi görüşünden dolayı çocuğuna Selim ismini vermesi de adlandırma yani müsemmadır. Bir de tesmiye, adlandırma kavramı vardır. Yukarıda ebeveynin çocuğuna Selim ismini vermesini müsemma olarak belirtmiştik. Tesmiye de çocuğa bu ismin verilme sebebidir. Yani atalarının isminden dolayı veya ileride sakın bir çocuk olmasını istemeleri sebebiyle bu ismi verme işlemidir. Tesmiye varlık ile kelime arasında oluşan irtibatı sağlayan ögedir. Farklı bir örnekle açıklayacak olursak; İbrahim kelimesini ele alalım burada isim İbrahim'dir. İnsanlar İbrahim ismini vererek kişiyi müsemmalastırmıştır. Daha sonra bu isim ister dini olsun ister örfi yani atasının adını vermek gibi bir niyet olsun şahısla irtibatlı bir şekilde isimlendirilmesine tesmiye denir. İsimle müsemma arasındaki bağı bilmek aralarındaki özel bağıntıyı bilmekle mümkündür. Bu nedenle İslam geleneğinde isim-müsemma kavramı dilciler açısından isnad, kelamcılar açısından tesmiye olarak adlandırılmıştır. Dilciler ismin müsemmaya olan bağı vaz'î, kelamcılar ise zorunlu olduğunu dile getirmişlerdir. Her iki görüşün de kabul ve reddeden taraftarı olmuştur. Dilciler konuya daha çok dil açısından yaklaşp isim-müsemma arasındaki bağı hakikatini değil algılanışını yansıtan bir söylem ve bu söylemlerde değişebilir görüşünü savunmuşlardır. Dilciler daha çok felsefî bir yaklaşım sergilemişlerdir. Kelamcılar ise daha çok Allah ve sıfatları arasındaki bağı münasebeti açısıyla aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'in Bakara suresi 31. Ayeti (Âdem'e bütün isimleri öğretti) dikkate alınmış ve dinsel bir görüşü savunmuşlardır. Kelamcıların asıl maksatları, Allah'ın isim ve sıfatları arasındaki bağıdır. İsim-müsemma tartışması da bu yüzden ortaya çıkmıştır. İsim-müsemma konusunda pek çok fikir ortaya atılmıştır. Aynı olduğunu savunanlar olduğu gibi ayrı olduğunu da savunmuşlardır. En geniş açıklamayı Gazzâlî (ö.505/1111) yapmıştır. O, varlığın üç merhalesi olduğunu bunların, ilki dış dünyada, ikincisi zihinde ve üçüncüsü lafızda olduklarını söyler. Birinci varlık hakikattir varlığın kendisidir. Diğer iki öge ise

izafidir. Bu üç varlık birbirlerinden ayırırlar ancak aralarındaki bağ sebebiyle ayırt edilememişlerdir (Gazzâlî, 1944: 6-23). Adûdüddin el Îcî ve Cürçânî ise asıl tartışmanın, isim-müsemma arasında olmadığını, ismin delaleti ile varlık arasında olduğunu dile getirmiştir (Cürçânî, 2015: 403). Öyleyse lafız olarak isim-müsemma arasında dilsel yönden herhangi bir anlaşmazlık yoktur.

1.6. VAZ‘

Vaz‘ konusuna birinci bölümde ayrıntılı biçimde değineceğiz, ancak yukarıda belirttiğimiz gibi kavramları açıklayıp anlam bütünlüğünü sağlamak için kısaca bahsedecek olursak vaz‘ sözlükte bir şeyi bir yere koymak anlamına gelir. Sözcüğü anlamın karşısına koymak demektir. Terim olarak bir sözcüğü/nesneyi başka bir nesnenin yerine dolaylı ya da dolaysız bir şekilde koymak demektir. Bunu şu şekilde açıklamak mümkün olacaktır. Birinci kavram/nesne/lafız/gösterenden, ikincisinin anlamın/delaletin vs. anlaşılmasıdır. Kalem dediğimiz zaman, muhatabın yazı yazma aletini kastettiğimizi anlamasıdır (Cürçânî, 1997: 246).

Nesneleri belirtilen birer kavram vardır. Masa için “masa” kavramını kullanmak, rüzgâr için “rüzgâr” sözcüğünü kullanmak, peki bu nesneler için neden bu kavramlar kullanılmıştır işte bu anlamlandırma sürecini açıklamaya çalışan vaz‘ bilimidir. Vaz‘ın ilgi alanı daha çok kelimelerdir (Özdemir, 2006: 45).

Vaz‘ dört temel öğeden meydana gelir. **Vâzı‘** dili oluşturan, nesnelere ilk isimleri veren belirten kişidir. **Mevdu‘** nesneye verilen isim kelimeler ve sözcüklerdir. **Mevdu‘leh**, kelimelerin belirttiği manadır. **Âletü’l vaz‘**, vaz‘a aracı olan anlamdır (Fazlıoğlu, 2012: 576-578). Vaz‘ konusu bu dört temel üzerine kurulmuş ve İslam dil bilginleri tarafından başta Adûdüddin el-Îcî, olmak üzere İbn Cinnî, Zemahşeri gibi âlimler tarafından detaylı bir şekilde açıklanmıştır (Cinnî, 1952: (II) 328).

1.7. GÖSTERGEBİLİM (SEMİOTİCS)

Modern dil biliminde göstergebilimin kurucusu kabul edilen Ferdinand de Saussure tarafından dile getirilmiş bir bilimdir. Göstergebilim kelimeler ve anlamlar üzerine kurulu bir bilimdir. Konuşan insanların birbirlerini anlamaları ve etkileşimi sürdürmelerini konu edinir. Bu yüzden anlamlı olan her şey göstergebilimin alanına girer. Ferdinand de Saussure de dili insanın en etkin özelliği olarak kabul eder ve dilin dizgelerden oluştuğunu söyler. Bu dizgeler kavramları anlamlandırır.

Dil, anlaşma ve etkileşimi sağlayan insanın muhataplarına isteklerini anlatmak için kullandığı en önemli iletişim aracıdır. Etkileşimi sağlarken insanların kullandığı sistem vardır. Bunları işaret etmesi/belirtmesi bakımından gösteren **(signal)** işaretin anlam sürecine geçmesine kavramsallaşmasına **(signification)** ve bu iki ögenin belirttiği unsura da gösterge **(sign)** demıştır. Yine biz burada göstergebilimin bu ön bilgilerini vermekle yetineceğiz ve daha sonra detaylı şekilde aktarmaya çalışacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

VAZ' İLMİ

2.1. ADÛDÜDDİN İCÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

2.1.1. Doğumu ve Kişiliği

Asıl adı Ebû'l-Fazl Adûdüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Abdilgaffar el-Îcî'dir. Kelam, usul, muhakkik ve dil âlimidir. Adûdüddin Îcî Hz Ebu Bekir (r.a) soyundan geldiği bilinen varlıklı bir aileye mensuptu. Babası İran'da bulunan, Îc şehrinin kadısı idi. Îcî de, bu şehirde (h.680 / 1281) doğduğu için Adûdüddin el-Îcî olarak künyeleşmiştir. Îcî doğduğu şehirde yetiştikten sonra Şiraz'a oradan da ilhanlı devletinin kurduğu baş şehir Sultaniye'ye gitmiş. İlhanlı devletinde vezirlik yapan tabip, âlim ve tarihçi olan Reşidüddin Fazlullah'ın (ö.718/1318) korumasına girmiştir. Îcî, Fazlullah'tan ilim, edebi ilimler ve felsefe dersi almıştır. Bundan dolayı da akidesinin bozulduğu, İbnu'l-Fuvati tarafından söylense de tutarlı bir yanı olmadığı için kabul görmemiştir (Özgüdenli, 2008: 19-21).

İlhanlılar döneminde Sultaniye de kadılık görevini yerine getirmiştir. İlhanlı hükümdarı Argun Han'ın oğlu olan, Olcaytu Han'ın yanında seferlere katılan Îcî seyyar medresede görev yapmıştır. Olcaytu'nun ölümünden sonra yerine geçen oğlu Ebu Said Bahadır, Îcî'ye kadı'l-memalik görevini vermiştir. Daha sonra vezir Reşidüddin vefat edince, yerine oğlu Gıyaseddin Muhammed geçer. Îcî, onun isteği ile Şiraz'a gider ve kadılık görevini burada yerine getirmeye devam eder. Îcî'nin Şiraz'da ne kadar kadılık görevi yaptığı bilinmemektedir. Fevaid'u el-Gıyasiyye ve Şerh'ul- Muhtasar adlı eserini Îcî, Gıyaseddin'e ithafen yazmıştır. İç karışıklıklar nedeniyle Îcî Şirazdan ayrılıp Şeben kara'da yaşamıştır. Îcî, İlhanlı hükümlerinin son bulması Ebu Said'in ölümü ve Gıyaseddin'in idamından sonra tekrar Şiraz'a dönmüştür. Yeni hükümdar Emir İshak yönetiminde Kadı'l-kudat olmuştur. Burada Hafız Şirazi ile görüşen Îcî'yi Hafız, Fars bölgesini imar eden beş kişiden biri olarak sayar ve şöyle betimler “*birisi de bilgi ülkesinin padişahlar padişahı olan Adûd'du ki Mevakıf'ı Ebu İshak adına yazmıştı*” (Hafız Divanı, 1992: 537).

Îcî daha sonra yine Muzafferiler tarafından kuşatılan Şiraz'dan ayrılarak memleketine gitmiştir. Kirman valisi tarafından bilinmeyen sebeple tutuklanan Îcî, Direymiyan'da hapse atıldı ve orada (h.756/1355) öldü (Görgün, 2000: 411).

2.1.2. Hocaları ve Öğrencileri

Adûdüddin Îcî, devrinin en seçkin ve meşhur âlimlerinden ders almıştır. Eğitiminde en parlak dönemi Sultaniye de ikameti sırasında yaşamıştır. En çok faydalanıp ilim tahsil ettiği hocası Kadı Beydavi'nin öğrencisi, Zeyneddin Hınki'dir. Yine Kadı Beydavi'nin diğer bir öğrencisi olan Çarperdi'den de ilim tahsil etmiştir. Aynı zamanda Nasirüddin Tusi'nin talebesi Kutbuddin Şirazi de hocalık yapmıştır. Zamanın en yetkin bilginleri arasına giren Îcî hem dini hem fenni ilimlerde yüksek mertebelere ulaşmıştır. Adûdüddin Îcî hem ilmi hem şahsi kimliği ile büyük bir nüfuza sahip olmuştur. Adûdüddin Îcî'nin hayatı çok hareketli geçmişti buna rağmen eğitiminden asla ödün vermemiştir. Varlıklı olmasından dolayı öğrencilerinin masrafını kendisinin karşılaması ilme verdiği değeri göstermektedir. Îcî bu ilim aşkından dolayı hayatta iken meşhur olmuş ona âlimler şairler methiyeler yazmışlardır. Bu kadar çetrefilli bir hayat yaşamasına rağmen Adûdüddin Îcî, pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Bunlardan en meşhur talebesi çok yönlü âlim olan ve Îcî'nin pek çok eserine şerh yazan Saâdettin et-Teftazânî'dir. Diğer bir öğrencisi, Mevâkîf ve Fevâ'id üzerine şerh yazmış Şemseddin Kırmani'dir. Ünlü kelim âlimi, Seyyid Şerif Cürçânî ve İbn Kâdı-i Kırım olarak da tanınan Ebu Muhammed Abdullah b. Sa'd el-Afifi el-Kazvini de aynı zamanda Îcî'nin talebelerindendir (Görgün, 2000: 410-414).

Adûdüddin Îcî, asırlar boyunca ilmi geleneği bağlamında bazı kitapları Osmanlı medreselerinde okutulmuştur. Eserlerine pek çok defa şerh ve haşiyeler yapılmıştır. Bu eserleri kısaca açıklamaya çalışalım.

2.1.3. Eserleri

1) El Mevâkîf fi'İlmi Kelâm, bu eser kısa ve özlü bir biçimde yazılmış olan eser ne gereğinden kısa ne de bıktırarak uzunlukta olan kelim ilminin meselelerini

ihativa eder. Bu esere pek çok şerh yazılmıştır en önemlileri ise Seyyid Şerif Cürcânî'nin Şerhi Mevâkıf'ı şöhret bulmuştur. Bu eser Osmanlı medreselerinde de ders olarak okutulmuştur (Cürcânî, 2015: cilt; I,II,III)

2) Cevâhiru'l-Kelam, Mevâkıftan önce yazıldığına bakılınca bunun bir kısaltma olduğu görüşü savunulmuştur (Görgün, 2000: 413).

3) El Akaidu-l Adudiyye, İcî'nin vefatından on iki gün önce yazdığı bilinmektedir. Medreselerde okutulmak amacıyla yazıldığı bilinmektedir. Toplanan akaid konularını içeren özlü bir eserdir.

4) Risâle fi'Tahkiki Kelamı'nefsî

5) Şerhu'l Muhtasar Muntehâ

6) Edebu-l Bahs, el-Edebul Adudiyye, istidlal yollarını belirten eser asırlarca medreselerde okutulmuştur.

7) Haşiyetu'l Keşşaf,Zemahşerinin tefsirine yapılan haşiyedir.

8) Tahkiku-Tefsir fi'Teksiri Tenvîr, tefsire dair yazılan eseridir. Kadı Beydavi tarafından daha sonra düzeltilerek neşrettiği Envarü't-Tenzil adlı eserdir. Eser dil bilimi ve dil felsefesine önem vermekle beraber İslami ve felsefi konulara da yer vermiştir.

9) Ahlakı Adûdiyye, siyaset ilmi konusunda kaleme alınan en önemli eser olarak tanımlamıştır Taşköprizade aynı zamanda bu esere haşiyeye yazmıştır.

10) el-Fevaidu'l Gıyasiyye, Sekkaki'nin Miftahu'l-ulum eserinin beyan, bedi' meânî bölümüne yazılmış muhtasar olup vezir Gıyaseddin Muhammed'e ithafen yazmıştır.

11) El-Medhâl fi İlmi Meânî ve'l-beyan ve'l bedi', Hatip el Kazvini'nin Telhisu' l-Miftah adlı eserinin özeti komundadır.

12) Er Risaletül-Vaz'iyye, İcî'nin dil ile varlık arasında bağıntıyı mantıkî yönden açıklamaya çalıştığı risalesidir. Birinci bölümde mantıkî taksim, ikinci bölümde dilin varlıkla olan bağıntısı, üçüncü bölümde ise bu bağıntının bir esasının olmasını işlemektedir. İcî dilin mantık esaslı bir temellendirmesini yapmaya çalışmıştır (Görgün, 2000: 413).

2.1.4. İlmi Yönden Kişiliği

Adûdüddin İcî, kendisinden sonraki araştırmalara çok büyük etki etmiştir. Eserleri pek çok âlim tarafından şerh edilmiş ve Osmanlı medreselerinde ders olarak okutulmuştur. Bunun en büyük nedeni İcî'nin sistemli kolay bir şekilde ilimlerini tasnif etmesinden kaynaklanır. Aynı zamanda belirli konuları yeni bir ilim dalı olarak belirlemesi de en büyük etken olmuştur. Kelam ilminde Mevâkîf adlı eseriyle İslam düşüncesinin özetini oluşturmuş. Dil açısından yazdığı Risaletü'l-vaz'ıyye müstakil bir ilim haline gelerek kendi alanını oluşturmuştur. Yazdığı tüm eserler tahkik edilmiş ve kendinden sonraki âlimler tarafından kabul görmüştür. İcî ilimlerinde daha çok Fahreddin er-Râzî metodunu uygulamıştır. Râzî gibi kendinden önce yazılan eserleri tahkik etmiş ve bu ilimleri dile getirip tedvin etmiştir. Sorgulama metodunu uygulayarak kendi ilimlerini oluşturmuştur (Arıcı, 2013: 181).

2.2. VAZ' İLMİNİN TARİHÇESİ

Hiçbir olay, olgu, bilim ve ilim bir anda kendiliğinden ortaya çıkmamıştır. Onun bir arka planı bir dayanağı mutlaka olmuştur. Yapılan keşifler, ortaya konulan eserler birden istenilen o şekli almamıştır. Vaz' ilmi için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Tarihin bize sunduğu perspektiften bakarsak elbette vaz' ilmi Adûdüddin İcî ile başlamıştır. Ancak burada demek istenilen İcî bir anda bu ilmi ortaya çıkarmamıştır. Daha önce de var olan bu ilmi müstakil bir ilim haline İcî getirmiştir demek daha isabetli olacaktır. Öyleyse biz vaz' ilminde merkeze İcî'yi alırsak da ondan önce ve sonra bu ilmin var olduğunu söylemek isabetli olacaktır.

Adûdüddin İcî, Vaz' ilminin merkezinde yer alır. Ne kadar ondan önce bu ilmin var olduğundan söz edilse de İcî ile bu ilim, müstakil bir ilim haline gelmiştir (Öncü, 2013: 371). İcî öncesi vaz' ilmi diğer ilimler arasında varlığını sürdürüyordu. Özellikle usul, nahiv, beyan ve mantık ilimlerinde bağlam oluşturup anlam kazandırması bakımından çok önem veriliyordu (Özdemir, 2006:135). Vaz' ilmini daha güzel anlamak için, İcî'yi merkeze koyarsak ondan önce ve sonra diye ayırmak ve açıklamak daha kolay olacaktır. Nitekim müstakil Türkçe eser olarak İbrahim Özdemir tarafından *Dil ve Varlık* kitabında ele alınan bu ayrım çok güzel yapılmıştır.

O, İcî öncesini mütekaddimin dönemi, İcî dönemi ve İcî sonrası muteahhirin dönemi diye ayırım yaparak vaz‘ tarihini açıklamıştır (Özdemir, 2006:136). Vaz‘ tarihini daha özlü bir şekilde açıklamaya çalışalım.

Vaz‘ ilmi, insanlığın var olmasıyla başlamıştır. Diğer bir deyişle, iletişim kavramını kullanmaya dil ile başlayan ilk insan ya da toplumdan bu günümüze kadar vaz‘ vardır. İletişimde en belirgin özellikler lafızlardır. Muhatabların anlam bütünlüğünü sağlamalarında en önemli etken de lafızlardır. Bu görüş giriş bölümünde açıklanmaya çalışılmıştır. İcî öncesi vaz‘ ilminin var olduğundan bahsedilmişti. Bu ilmin diğer ilimler arasında var olduğu belirtilmişti şimdi ise kısaca bu ilimlerde bulunan vaz‘ ilmine değinilecektir.

2.2.1. İcî Öncesi Vaz‘

Yukarıda da belirtildiği gibi vaz‘ ilmi diğer ilimler arasında bir bölüm, kısa bir bahis veya konusuna kısaca değinilen bir kavram olarak bulunuyordu. Şimdi bu bahsedilen nahiv, belagat, mantık ilimlerinde, vaz‘ konusunun nasıl ele alındıklarına değinilecektir.

2.2.1.1. Nahiv İlminde Vaz‘

Nahiv, kısaca sözdizimi, sentaks demektir. Lafızların cümle içindeki durumlarını ve bulundukları konuma göre anlam ve yapısını inceleyen bilim dalıdır (Cürcâni, 1997: 237). Nahiv ilminde kelimeler konumları itibari ile isim, fiil ve harf olarak nitelenir. İsim, bir işi eylemi oluşturan kişidir. Fiil, ismin yaptığı eylemdir. Harf, isim ve fiil arasında oluşan ilişkidir. Yani bir cümlemin anlaşılır olması ve muhatabına iletişim sürecinde anlamlı bir ileti göndermesi için gerekli ve bütünsel öğelerdir. Örnek: “Ahmet eve geldi”. Şöyle ki bu cümlede sadece isimden söz etmek -Ahmet demek- iletişimi etkilemeyecektir. Aynı şekilde -geldi -öznesiz fiil de bir iletişim sorunu oluşturacaktır. Harf kavramı -ev’e- de özne ve fiil arasındaki bağlamdan kopardığımız zaman iletişim sorununu kaldırmayacaktır. Yani bir bütünsellik olması dolayısıyla her lafzın, kelimenin yerine göre bir amacı vardır. İşte aralarında oluşan bu dizim kurallarını ve anlam oluşturmalarını belirleyen ilim, *Vaz‘*

ilmi'dir. Nahiv ilminin ana konusu anlamı olan kelime ve sözcükler arası etkileşimdir. Kelime ve sözcüğün olduğu yerde vaz' ilminden söz etmemek abes olur. Çoğu nahivciler Sibeveyh (ö.180/796), Câhız (ö.255/869), İbn Hâcib (ö.646/1249) vd. eserlerinin başında kelime ve kelimla ilgili açıklamalarında vaz' ilmini tanımlamışlardır. Dil, vaz'i bir olgudur onun mutlaka bir oluşumu olmalıdır. Çünkü ortada bir kelim, kelime, bir dil varsa bunun kurucusu Vâzı'ı da mutlaka vardır.

Nahivciler kendi alanları olan dilsel olguları konu edinmişlerdir. Dil dışı göstergelere değinmemişlerdir. Çünkü bir anlama işaret etmeyen yazım çizgisinde oluşmayan göstergeler konu dışında bırakılmıştır. Herhangi bir anlama işaret etmeyen, anlamı anlaşılmayan ya da bir anlam ifade etmeyen olgular nahiv ilminin konusunu oluşturmaz. Nahiv ilmi daha çok anlam ifade eden ve anlamlı bir cümle oluşmasını sağlayan kelime ve sözcükleri konu edinmiştir.

Kelime, lafız, kelim, kavı, isim, fiil, nedir? Bunun gibi koruları nahivciler hem genel olarak hem de sözcük olarak işlemişlerdir. Nahivciler aynı zamanda bu konuları vaz'i olarak da işlemişlerdir. Dili her alanıyla vaz'a dayanan bir olgu olduğunu açıklamışlardır. Daha sonraları vaz' kavramını terim haline getirmişlerdir. Bunlardan el Yemânî (ö.680/1281), vaz'ı tarif ederken; *Vâzı'ın, lafzı manayı ifade edecek şekilde belirlemesidir* diye tarif etmiştir (Yemânî, 2003: 205). Buradan da anlaşılacağı üzere nahivciler vaz'ın, kelime, anlam ve kurucu diye üç unsurunu belirtmiştir. Dilin bir kurucu unsuru olduğu ve sonradan kelimelere belirlenen ve istenilen anlamların yüklendiği belirtilmektedir. Yani vaz' ilminin varlıklara isim verme, anlam yükleme olduğu nahiv ilminin ilk zamanlarından itibaren belirlenen bir olgu olduğu bilinmektedir.

2.2.1.2. Beyan İlminde Vaz'

Beyan bir manayı ifade ederken lafzı açıklığa kavuşturmak için gerekli beceriyi kazandıran, duygu ve düşünceleri farklı yollarla ifade etme bilimidir. İçimizde olan duyguyu açık seçik açıklamaktır. Kendisinden önce olan kapalı manayı açığa kavuşturmadır (Cürcâni, 1997: 50). Tanımdan da anlaşılacağı üzere beyan ilminde bir gerçek anlam bir de mecaz anlam vardır. Öyleyse Vaz' kelimenin ya ilk

konulan gerçek anlamına ya da sonra oluşan mecaz anlamına delalet eder. Örneğin; “Ali uzun boylu bir çocuktur”. Cümlesini ele alacak olursak burada vaz‘ edilenler cümlede doğrudan verilmek istenen gerçek anlamıdır. Bu tür kelimelerin ifade ettiği anlam vaz‘ anlamıdır. Diğer bir örnek; “Ali eli uzun bir çocuktur”. Cümlesinde anlatılmak istenen vaz‘i gerçek anlam, Ali’nin elinin uzun olması değildir. Mecazi vaz‘i anlam olan hırsızlık gibi kötü bir alışkanlığının vurgulanması söz konusudur. Beyancılar başta Abdülkahir el Cürçânî (ö.816/1413), Sekkâkî (ö.626/1229), ez Zemlekânî (ö.727/1327) olmak üzere âlimler kelimelerin ifade ettiği ilk anlama kelimenin gerçek anlamı, ikinci olan anlama ise lafzın anlamının anlamı/ beyan anlamı adını vermişlerdir. Dolayısıyla beyancılar ilk anlama vaz‘i, hakiki, birincil anlam; ikinci anlama ise gayri vaz‘i anlam, gayri hakiki, istiârî, mecâzi, teşbihi, kinaye anlam demişlerdir. Öyleyse birincil gerçek, anlamı oluşturan lafızlar vaz‘i yani dildir.

Beyan ilmi her yönüyle vaz‘ ilmi ile bir bütünlük içinde olmuştur. Abdülkahir el Cürçânî (ö.471/1078), lafız ve kelimelerin göstergelerinin zati olmayıp vaz‘i olduğunu ifade etmiştir. Hatta vaz‘ ilmini müstakil bir ilim haline getiren İcî dahi beyan ilmine dair yazdığı “el Fevâid” adlı eserinde tanımladığı söylenmiştir (Özdemir, 2006:141-146). Nitekim beyan ilmi de sonradan oluşan bir ilimdi yani mecaz, kinaye, istiare gibi kavramlar gerçek anlamından sonra oluşmuş kavramlardır. Kısaca şöyle diyebiliriz bir şeyin gerçek anlamını bilmeden mecaz anlamının kavranması mümkün değildir. Öyleyse mecazdan önce vaz‘ edilen kelimenin gerçek anlamı olması gerekir. Gerçek anlamda bir kelime, lafız söylenmişse burada da bir vaz‘ olgusundan aynı zamanda vâzı‘dan bahsetmek mümkündür. Çünkü zati olmayan kelimeleri koyan, bir vâzı‘ vardır bu ya Allah’tır ya da kuldur. Özetle anlama delalet eden bir lafız varsa orada vaz‘ ilmi vardır.

2.2.1.3. Mantık İlminde Vaz‘

Mantık, insanın aklî ve zihni faaliyetlerini ele alarak doğru düşünmenin koşullarını, bilinenden hareketle bilinmeyene ulaşmayı, doğru düşünceyi yanlış düşünceden ayırmayı amaçlayan bir bilimdir (Emiroğlu, 2003: 18-19). Öyleyse bir mantıkçı için en önemli unsur lafızlardır dememiz yerinde olacaktır. Çünkü salt

düşünce kendiliğinden oluşan ve sadece kendini kapsayan bir durum olmaktan öteye gidemeyecektir. Düşüncenin eyleme geçme sürecini yani lafzı, ele almadan gerçekleşmesi hayalden öte geçemez. Yani düşünceler içsel olabilir ama lafızlar zahiri olmalıdır yoksa bir anlam ifade etmez. İçsel olan düşünmeyi insan dili, lafzı/sözü ile iletmek zorundadır bu yüzden dil ile düşünce arasında olmazsa olmaz sıkı bir bağ vardır. Düşünülen eylem ve bilgiler dile gelmedikten sonra o düşünce bir değer kazanmayacaktır. Mantıkçı düşündüğü bilgileri diğerlerine aktarmak durumundadır. Bu aktarımda da İbn Sina bireyler arasında öğrenim ve öğretimin gerçekleşmesinin, iletişim ile mümkün olacağını söylemiştir. Yani bir şey öğrenmek ya da bir şey öğretmek lafızla olur. Aynı zamanda mantıkçılar için en genel kabul gören ifade biçimi lâfzî vaz'î delalettir. Yani nesnel olmasıdır. Burada kelime ve lafızlara anlam vâzî' tarafından konulmuştur. Herkes için genel kabul gören ve şartları, sınırları belirli bir durum olduğu için kişilere göre değişmemektedir. Akli ve tabii delaletler daha çok öznelidir. Farabi, "yazının lafızlara delalet etmesi vaz'î, lafızların insanda oluşan manaya delalet etmesi de vaz'idir. İnsanlar nasıl kanunları koyuyorlarsa aynı şekilde dili de oluşturan insanlardır toplumdur" der. Bu demektir ki mantık ilminde vaz' teriminin tanımına, kelime ve lafızlarda gerçekleşen vaz' türlerine oluşan kavramlara, belirttiği delaletle çokça yer vermişlerdir (Özdemir 2006:146-149).

2.2.1.4. Usul İlminde Vaz'

İslam ilim ve düşünce geleneğinde dinin kurallarını öğrenmenin amacı hem dünyada hem âhîrette insanların mutlu olma gayesi yatar. İslam dininin en önemli kaynağı ise Kur'an'dır. Kur'an Arapça inmiş İslam dininin muhtevasını içeren kutsal bir kitaptır. İçerdiği muhtevayı anlamak getirdiği kural ve uyarılarla hayatına yön vermek her insanın bir görevidir. Kuran emir ve yasakları içeren hükümleri, İnsanın sergilemesi gereken davranışları, geçmişte olan haberleri konu edinmiştir. Her ne cihetle olursa olsun Kur'an, muhatapı olan insanı belirli bir davranış ve tutuma sevk etmektedir. Kur'an'ın muhtevası vaz'î lafızlardan meydana gelmektedir. İlahi hitap da oluşan her bir cümle veya kelime vaz'î birer anlam ifade eder. Çünkü lafız ya vaz' yoluyla ya da vaz'dan kaynaklı olarak kendi anlamına delalet eder. Kur'an-a muhatap olan insan onun vermek istediği mesajı ister vaz'î, olsun ister mecâzi her

yönüyle bilmek zorundadır. Çünkü verilen mesajı anlamamanın yolu konusunu kapsayan kavramları bilmekten geçer.

Usulcüler dili, dil bağlamında değil, daha çok din bağlamında ele almışlardır. Yani dili, nassların vermek istediği mana ve hüküm bağlamında ele almışlardır. Usulcülerin konusu, dini nassların ihtiva ettiği anlamları vermek, istediği mesajı doğru anlayıp aktarmaya çalışmak olmuştur. Bu nassları doğru anlamak için de muhatap olunan dili ve onun konusunu bilmekten geçer. Eğer dil konusunda yeterli bilgiye sahip değilse verilmek istenen mesajı doğru biçimde iletmesi mümkün olmayacaktır. Özetle şu şekilde bir açıklama yerinde olacaktır. Dil, ya insanlar tarafından türetilmiştir ya da Allah tarafından oluşturulmuştur (Aksan 1997: 28). - Aksini iddia etmek mantıksızlık olacaktır- Oluşturulan bu dil vahiy yoluyla insanlara öğretilmiştir. Asıl konu oluşturulan bu dilin kim tarafından değil her ne cihetle olursa olsun kelimelerinin oluşturulması/vaz' edilmesidir. Öyleyse vaz', olgusunu hem insana hem de Allah'a aynı oranda nispet etmek mümkündür. Burada nassların lafızlarının ve delaletlerinin vaz'i olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda usulcülere göre bir lafız, nass, kelime varsa bunu kuran mutlaka bir vâzı' vardır. O vâzı' Allah'tır ya da insandır. Dolayısıyla usulcüler vaz' kavramını, delalet ettiği anlamları usul ilminde büyük bir bölümde işlemişlerdir. Bahsi geçen nahiv, beyan, mantık ilimleri arasında Vaz' terimine en çok usul ilminde yer verilmiştir (Özdemir 2006:149-177).

2.2.2. İcî Dönemi Vaz' İlmi

Vaz' ilminin İcî'den daha önce var olduğu belirtilmişti. İcî'ye kadar pek çok âlim bu konuyu eserlerinde ya bir bölüm ya da terim olarak ele almış ve açıklamıştır. Peki, İcî vaz ilmi için ne yapmıştır? Kısaca açıklamaya çalışalım. İcî, Fahreddin er-Razi ekolüne sahip bir bilgidir. En büyük özellikleri bilimleri konularına göre ayırarak sınıflandırmaktır. Daha önce var olan vaz' ilmini, İcî kategoriye ayırarak müstakil bir eser meydana getirmiştir. Risaletü'l-vaziyye diye adlandırılan bu eser alanında yazılmış olan ilk eserdir. Risale hacim olarak küçük olmasına rağmen tedvin geleneğini başlatmıştır. Bundan dolayı da İcî, Vaz' ilminin kurucusu olarak

anılmıştır (Sürücü, 2017: 563-564). Diğer ilimlere nazaran vaz‘ ilmi daha geç bilim haline gelmiştir.

Risalenin bazı kavramlara yer vermemesinden dolayı eksiklik olduğundan bahsedilmiştir. Bunun ise daha bilim haline gelmemiş bir ilim için olası bir durum olması normaldir. Asıl vurgulamamız İcî’nin bu ilimle neler kazandırdığı olmalıdır. İcî dil ilmine artık yeni bir literatür kazandırmıştır. Bu literatüre artık yeni bir boyut getirmiştir. Daha önce vaz‘ ilmi bilinen bir ilim olduğunu ve her bilim vaz‘ı kendi alanına göre tarif ediyordu. Dilin nasıl oluştuğu tartışılıp bir dayanak oluşturulmaya çalışılıyordu. Risaleden sonra artık bu tartışma bitmiş ve lafızların nasıl oluştuğu kavranmaya çalışılmıştır. Risalenin içeriğine yazılma sebeplerine bakılacak olursa dini bir nass için değil dil ve dildeki bazı kavramları açıklamak için yazıldığı görülecektir.³

2.2.3. İcî Sonrası Vaz‘ İlmi

Vaz‘ ilmi İcî’den önce var olduğunu daha sonra İcî tarafından tedvin edilip müstakil bir konuma getirildiğini belirtmiştik. İcî ile beraber artık yeni bir ilimin temelleri atılıyordu. Bu temelde eksikliklerin olması kabul edilebilir bir durumdur. İcî’den sonra müteahhirin dönemi âlimler, yeni oluşan bu ilme zamanla yeni boyutlar getirmiştir. Kavramları tam olarak oturtulmuş ve kısımları oluşturulmuştur. Çünkü İcî öncesi vaz‘ ilmi dağınık halde bulunuyordu. İcî sonrası ise bu ilim sistematik bir hâl aldı. Öyle ise bu iki zaman arasındaki en büyük özellik bu sistemleşme diyebiliriz. Şimdi kısaca İcî’nin sistemleşmede rol oynayan Risaleti’l Vaziyye eserine yapılan şerh ve haşiyeleri kısaca açıklayalım.

1) Vaz‘ ilmine İcî’den sonra pek çok şerh, ta‘likat, haşiye ve müstakil eser yazılmıştır. Bu şerhlerin de Osmanlı medreselerinde okutulduğundan bahsedilmişti. Bunun ilk örneği, Ebu’l Kasım Ali el-Leysi Semerkandi’nin (ö.888/1483) yazmış olduğu Şerhu’r-risaleti’l-vaziyye adlı şerhtir. Osmanlı medreselerinde en çok okutulan eserdir. İcî’nin Risaleti’l-vaz‘iyye adlı eserine yapılan ilk şerhtir. Yine aynı isimle başlayan başka bir risaleyi de Semerkandi yazmıştır.

³ Risaleye yapılan analizler ve geniş bilgi için bkz. İbrahim Özdemir, İslam Düşüncesinde Dil ve Varlık Vaz‘ İlminin Temel Meseleleri. ss183-194.

2) Şerhü'r-Risaleti'l-Vaz'ıyye, Muhammed b. Muhammed b. Mahmud eş-Şeyh en-Neccari'nin (ö?) yazmış olduğu şerh risalenin tahlilini özlü ifadeler ile açıklamıştır.

3) Nureddin Abdurrahman b. Ahmet el-Câmî (ö.898/1581), Şerhur-Risaleti'l-vaz'ıyye adıyla yazdığı şerhte Vaz' risalesinde anlaşılmayan yerlerin açıklanması üzerinde durmuştur.

4) Yine risaleye şerh olarak yazılan, İsamu'l-vaz' diye bilinen, Şerhu'r Risaleti'l-vaz'ıyye Semerkandi'nin eseri kadar hatta ondan daha fazla Osmanlı medreselerinde ders olarak okutulmuştur. Bu şerhi, İsamuddin el-İsferanî (ö.951/1544) kaleme almış, eser üzerine de pek çok ta'likat ve şerh yapılmıştır.

5) Risale üzerine yapılan ilk haşiye, Seyyid Şerif Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed el Cürcânî tarafından beş varak olarak yazılmıştır.

6) Şerhu'r-risaleti'l-vaz'ıyye, Kemalüddin Mesud b. Hüseyin eş-Şirvani (ö.905/1499) tarafından yazılmıştır.

7) Şerhu'r-Risaleti'l-vaz'ıyye, Garsüddin, Halil b. Şahin (ö873/1468) yazmıştır.

8) Şerhu'r-risaleti'l-vaz'ıyye, Hacı Efendi tarafından yazılmış şerhtir.

9) Şerhu'r-risaleti'l-vaz'ıyye, Muhammed b.EbiBekr b. Muhammed Sehrani tarafından yazılan şerhtir.

10) Şerhu'r-risaleti'l-vaz'ıyye, Nezirhani (ö.1292/1875) tarafından yapılan şerhtir.

11) Şerhu'r-risaleti'l-vaz'ıyye, Muhammed Ragıb Efendi (ö1176/1762) tarafından yapılan şerhtir. İbrahim Özdemir bu risalelerden başka *Şerhu'r-risaleti'l-vaz'ıyye* adında keşfedilmiş risalelerin olduğunu söyler (Özdemir, 2006:203-207).

İcî sonrası onun risalesine yazılan şerhlerin de şerhleri ve ta'likatları yapılmıştır. Hatta müstakil eserler yazılmıştır. Yazılan bu eserlerden birkaç tanesini zikredecek olursak;

Lütfullah b. Hasan el-Tokâdî (ö.900/1494) tarafından yazılan Risale-fi'l vaz' adlı eseridir. Mevzu'atu-l -ulûm adlı ansiklopedik eserinde risaleyi konu edinip eksik kalan yerlerini tamamlamıştır. Bu ilme yeni alan kazandıran en önemli ilmi şahsiyetlerden biri olmuştur. El- Tokâdî'den sonra Taşköprizade de Tokâdî'nin eksik

kalan yerleri tamamlamıştır. İkinci bir şahsiyet olarak vaz‘a yeni bir boyut kazandıran kişi olarak görülür.

Hülesatü’l-ilmi’l-vaz‘, Yusuf Nasr ed-Dicvî tarafından kaleme alınan bu eser Mısır Ezher Üniversitesi’nde ders kitabı olarak okutulmuştur.

Risale fi’l-vaz‘il’ Elfaz, Taşköprizade tarafından yazılan bu eser, Teftazani ile Seyyid Şerif arasında tartışma konusu olan, *kelimenin kendisi için vaz‘ edilip edilmeme* konusunu ele almak olmuştur (Özdemir, 2006:209-2015).

Unkûdu’z-Zevâhir, Ali Kuşçu tarafından yazılan vaz‘, sarf, iştikak konularına ayrılan eser ilk bölümünü vaz‘ ilmine ayırmıştır. Abdullah Yıldırım, Vaz‘ İlmi ve Unkûdu’z Zevâhir adlı çalışmasında, vaz‘ ilminin bilimleşme sürecine Ali Kuşçu’nun vaz‘ı konu haline getirmesini bundan dolayı da en önemli rolü oynadığını dile getirir. Çünkü merkeze Ali Kuşçu vaz‘ ilmini almıştır. Aynı şekilde Kuşçu vaz‘ın sözlük biliminin ilkesi olduğunu da belirtmiştir (Yıldırım, 2007: 45-53).

Vaz‘ ilmi ile yazılmış onlarca müstakil esere rastlamak mümkündür. Yazılan eserlerin hepsi birbirinden kıymetli esrelerdir. Bu çalışmada sadece yukarıda zikredilen eserler dikkate alınmalıdır.

2.3. VAZ‘ İLMİNİN TANIMI, AMACI VE KONUSU

2.3.1. Vaz‘ İlminin Tanımı

Vaz‘ sözcüğü Arapça bir kelime olup, “وضع”fiilinden türemiştir. Bu fiilin birçok anlamı vardır. Harfî cerlerle kullanıldığında farklı, geçişli ve geçişsiz olması bakımından yine farklı anlamlar oluşmaktadır. Konumuza dâhil olan sözcük, dil bağlamında ele alıp sözlük manası ile yetinilecektir.

Vaz‘ bir şeyi bir yere koymak bir şeyi bir yere yerleştirmek, bırakmak, doğurmak, bir sözü uydurmak, kelimeyi mananın karşısına koymak demektir. Kaldırmanın zıddıdır (İbn Manzûr, 1956 vaz‘ mad). Bir olguyu diğer olguyla var olduğunu bildirmek demektir. Bu anlamlara bakılarak bir nesneyi⁴ belirli bir yere tahsis etme manası çıkacaktır. Terim anlam olarak vaz‘, herhangi bir sözcüğü, bir manaya işaret için belirlemektir. Başka bir terim anlamında, sözcük söylenildiği veya

⁴Yine nesneyi burada çok geniş anlamda almamız gerekiyor. Kelime, sözcük, işaret, vs. İster somut olsun, ister soyut olsun hem iç dünyamızda hem de dış dünyamızda her şey olarak görmeliyiz.

duyulduğu zaman, kendisinden başka bir şeyi ifade etmesidir (Cürcâni, 1997: 246). Öyleyse vaz‘, sözcüklerin bir anlam oluşturacak şekilde ortaya çıkmasını, yani sözcük ve anlam arasındaki bağıntıyı inceleyen bilim dalıdır (Fazlıoğlu, 2012: 576). Vaz‘ terimini âlimler genel olarak, *“bir şeyin başka bir şey için belirlenmesidir, yani her ne zaman birinci söylene ikinci şey ondan anlaşılır”* diye tarif etmişlerdir (Eğini, 1311: 73). Her bilimin kendine özgü alanı olmuştur vaz‘ ilminin alanı da lafızlardır/sözcüklerdir.

2.3.2. Vaz‘ İlminin Amacı

Vaz‘ ilminin amacı vaz‘ öğelerini anlamlandırmaktır. Dili kuranın, kullandığı lafzın, lafzın işaret ettiği anlamın vs. maksatlarını bilmektir. Vaz‘ ilmine konu olan nesne ve sözcükleri anlamlandırma, bu nesnelerin maksat ve gayelerini açıklama, oluşan anlam kavramlarını ayırt etmektir. Başka bir deyişle değişik şekillerde ortaya çıkan kelimeleri birbirinden ayırt etmek ve kelimelerin gerçek anlamında mı yoksa mecaz anlamında mı kullanımlarını tespit etmektir. Aynı zamanda vaz‘ ilmi kelimelerin, durumlarını inceleyen kurallar bütünüdür. Bir nesneye nasıl isim verilmiştir? Dili kuranın takip ettiği metot nedir? Sözcükler genele mi hitap etmiştir yoksa özele mi? Anamlı mı kelimeler yoksa bir anlama işaret etmemekte midir? Kelimelere bu anlamlar neden yüklenmiştir? Vaz‘ ilmi, hangi kelimenin vaz‘ edildiğini hangisinin edilmediğini, bu kelimenin ifade ettiği anlamın ne olduğunu, hangi bilim dalına ya da kategoriye ait olduğunu bildirmektir (Kuşçu, 2008: 82). Mesela; canlı, varlık, ağaç vs. derken vâzı‘ bu sözcüğü neden kullanmıştır ya da bu sözcüğü kullanmadaki amacı nedir? Kelime ile anlam arasında nasıl bir bağ vardır? İşte vaz‘ın amacı bu soruları cevaplamak ve anlamlandırmaktır. Özetle vaz‘ ilminde söyleyen ve işitenden ayrı olarak var olan, bir dil vardır işte bu dilin doğasının ne olduğunu kelime/sözcük/lafız vd. tek tek anlamlarını ortaya koymak vaz‘ ilminin amacını oluşturur (Fazlıoğlu, 2012: 578).

2.3.3. Vaz‘ İlminin Konusu

Vaz‘ ilminin konusu, ister lâfzî (dil içi) olsun ister lâfzî olmayan dil dışı (delalet, kelime, sembol, levha vs.) olsun belirttikleri anlamları incelemek ve anlam oluşumlarını belirlemektir. Vaz‘ı, vâzı‘ın var etmesi (dilin kurucusunun dili oluşturması) ve mevzu‘, mevzu‘ leh, (kelimeler ve anlamları) arasında oluşan bağıntıyı incelemektir. Vaz‘ ilminin temel konuları olan ve unsurlarını oluşturan Vâzı‘/kurucu, vaz‘/ilim, mevzu/kelime‘ ve mevzu‘ leh/anlam, kavramlarını açıklamak vaz‘ ilminin konusunu oluşturur.

Lafız ve anlam arasında nasıl bir bağ oluştuğunu inceler. Örneğin lafız dışsal bir olgudur. Mana ise içsel bir olgudur. Bu ikisi arasında oluşan bağ vaz‘, nasıl kurar? Lafzın söylenme amacı zaten manayı belirtmesi içindir. Yani vaz‘ edilen lafız manayı göstermek için oluşturulmuştur. Örneğin, acıkmak lafzının vaz‘ edilme amacı kişinin karnının aç olduğunu belirtmesi anlamında kurulmuştur. Başka bir örnek verecek olursak toprak lafzı hariçte bir varlık olmasına rağmen içsel bir hale nasıl gelir. Lafız, muhatabına toprak lafzını söylerken hariçteki değil bilakis onun zihninde olan toprak algısına işaret eder (Yıldırım, 2015: 471-478).

Lafızların manaya delalet ettiğini söylemiştik. İşte bu delaleti de var etme vaz‘ın konusudur. Dilin kuran kişi her manaya karşı bir kelimeyi vaz‘ etmesi o dilin sadece basit sözcüklerden meydana geldiği anlamına gelir. Başka bir deyişle dil sadece basit kelimelerden mi oluşmuştur. Elbette her dilde basit ve bileşik türemiş isimler vardır. Vaz‘ edilen sözcüklerin gerçek ve mecaz anlamları vardır. Öyleyse belirtilen bu konular vaz‘ ilminin konusunu teşkil eder. Şimdi vaz‘ın kısımlarını ve ana konularını açıklamaya çalışalım.

2.3.3.1. Vâzı‘ Bakımından Vaz‘ (Dilin Kurucusu Bakımından Dil)

Lafızlar kendi başlarına olmasa da birer varlıktır. Yani lafızların varlığı bir yaratıcıya bağlıdır. Lafzın kendiliğinden ortaya çıkma imkânı olamaz. Salt olarak sadece lafızdan ve dilden bahsetmek manasızdır. Aynı zamanda dili kuran, bir varlığın olmaması demek vaz‘ ilminden bahsetmenin anlamsız olması demektir. İşte o lafızları dili oluşturan bir vâzı‘, olmalıdır. Vâzı‘ iletişim kurmamızı başlatan,

kelimelerin nesnelere işaret etmesini sağlayan, ilk ismi veren onları belirli anlama sevk eden kurucu ögedir. Örneğin, kitap, ev, insan, varlık, hayat, gibi kelimelerini kuran kişidir. Bu sözcüklerin kendiliğinden oluşmasının mümkün olmaması dolayısıyla mutlaka bunları belirleyen bir özne olması gerekir. Öyleyse bu vaz'ı oluşturan özneler daha önce de belirttiğimiz gibi, toplum olabilir, dilciler olabilir ya da Allah (c.c) olabilir. İşte bu dili oluşturanlar açısından vaz' dört kısma ayrılmıştır (Özdemir, 2006: 73-74). Kısaca bunlar:

1. Lügavi (Dilsel) Vaz': Dilsel vaz' herhangi bir dilin Arapça, İngilizce, Türkçe ve diğer dillerdeki, dilciler tarafından oluşturulmuş kayda alınmış kelimelerdir. Arapça; mâun, jamalun, bahrun, maftuhun İngilizce; water, beautifull, sea, open, Türkçe; Su, güzel, deniz, açık, gibi pek çok kelime dilsel vaz' grubuna dâhildir. Bir lafız birden fazla anlamı gösterebilir. Gerçek anlam, mecaz anlam, yan anlam, gibi. Örneğin, aslan sözcüğü bir hayvanı belirttiği gibi, çalışkan bir çocuk içinde "bu çocuk aslandır" kelimesini kullanmak mümkündür.

Lügavi vaz'ın özelliği dilde belirlenen kelimelerin ilk anlamlarını göstermesidir. Yani aslan lafzı için belirlenen anlam ne ise dilsel vaz'da onu gösterir (Yıldırım, 2015: 480-487). Dili konuşan toplum aslan lafzını duyduğunda akıllarına gelen ilk mana dilsel vaz'ı oluşturur. Öyleyse bu demektir ki lügavi Vaz' lafızların gerçek anlamlarıdır. Lügavi vaz' belirli bir gruba ait olmayıp, toplumun her kesimi tarafından konuşulan günlük dildir. Herhangi bir eğitime tabi tutulmak gerektirmez. Çünkü insan hazır bulunan bu dilin içinde doğar. Dilin en önemli boyutu, ana omurgasını oluşturması açısından lügavi vaz'dır.

2. Şer'i Vaz': Şâri' yani dini hüküm koyucu (Allah) tarafından dilde var olan lafzı yeni bir anlam ile belirtmesidir. Namaz, zekât, ibadet, hac, kurban, Müslüman, Yahudi, vb. kanun koyucu tarafından yeni anlamlar kazanan kelimelerdir. Örneğin Arapçada olan hac, İbranice bir kelimedir, bayram anlamına gelmektedir (Harman, 1996: 413-414). Daha sonra Allah tarafından İslam'da hac; gitmek, yönelmek, belirli mekânı ziyaret etmek anlamını almıştır. Aynı zamanda hac, belirli bir zaman ve kuralları olan ibadet, ayinine dönüşmüştür. Şer'i vaz' ıstılahi vaz'a benzer çünkü anlamları yeni kurulan lafızlarla değişir. Ancak İslam âlimleri şer'i vaz'ın, Allah tarafından (din dili) kurulması ve şeriatın büyük bir öneminin olmasından dolayı ayrı bir başlık altında işlemişlerdir (Yıldırım, 2015: 483-487).

3. Örfî Vaz': Yine sözcükleri toplum tarafından oluşturulan vaz'dır. Dilsel vaz' olgusuna benzerdir. Aralarında az bir fark vardır. Dilsel vaz' ilk kurulan vaz' örfî vaz' ise ikinci kez kurulan vaz'dır. Bir örnekle açıklamaya çalışalım. Eskiden kullanılan "cılık, alengirli, aşane, ..." kelimeler kullanılırdı. Günümüzde ise bu kelimelerin yerine "bozuk, tutarsız, mutfak ..." kelimeler kullanılmaya başlandı. İşte bu örnekte olduğu gibi toplum daha önce koymuş olduğu kelimeyi daha sonra yine aynı anlama gelecek şekilde değiştirmesidir (Yıldırım, 2015: 482). Yani cılık denildiği zaman bir şeyin bozuk olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra cılık yerine bozuk tercih edildi ve anlam değişmedi. Sadece ilk başta kurulan lafzın yerine başka bir lafız kurulmuş oldu.

Örfî vaz' herhangi bir ilimi konu alıyorsa, yani bilinen bir topluluk tarafından oluşturuluyorsa bu türe örfî hass, (bilinen bir topluluk tarafından verilmesi) denilir. Eğer oluşturulmuş vaz' bilinmiyorsa buna da örfî âmm (toplumun geneli tarafından belirlenmiş) denir. Toplum tarafından kullanılan dildir genel kabul görmüş ve duyulduğu zaman ortak bir anlam ifade eden durumdur (Özdemir, 2006: 74-76).

4. İstılahî Vaz': Adından da anlaşılacağı üzere dildeki lafızları, belirli bir grubun, bilim dalının, oluşturmasıdır. Başka bir tabirle her meslek dalının kendine özgü, kendi alanına ait lafız kurmasıdır. Bu vaz'da lafızlar toplumun geneli tarafından değil belirli bir grup tarafından oluşturulmuştur. Bu lafızları oluşturan herhangi bir sanat dalı, bilim alanı, arkadaş topluluğu olabilir. İstılahîvaz'da oluşan kelimeler yani bir anlam kazanırlar. Örneğin, edebiyatta yüklem, fiilimsi, sıfat vs. kendine özgür yeni bir anlam kazanmıştır. Öyleyse ıstılahî vaz' diğer vaz' türlerine kıyasla (lâfzî ve örfî) belirli bir eğitim almayı gerektirir (Özdemir, 2006: 74-76). Doğuştan öğrenilmiş değildir. İstılahîvaz'ı, anlamak ve kullanılan terimleri bilmek için belirli bir eğitim alarak dili öğrenmek gerekir. Bu vaz'a aynı zamanda lafızları toplumun geneli değil belirli bir grup tarafından oluşturulduğu için örfî has denilmiştir (Yıldırım, 2015: 482).

Vaz'ın ana konusu, dili kuranın kimliği açısından vaz'dan bahsettikten sonra diğer bir öge olan mevzu bakımından vaz'ı açıklamaya çalışalım.

2.3.3.2. Mevzu Bakımından Vaz‘ (Lafız, Kelime Bakımından Vaz‘)

Vaz‘, dilin kurucusu tarafından kısımlara ayrıldığı gibi lafız bakımından da belirli kısımlara ayrılır. Burada dili kuranın maksadına bağlı olarak terimleri oluşturması açısından şahsi ve nev’i diye vaz‘ ikiye ayrılır bunlar:

1. Şahsî Vaz‘: Dilin oluşum süreci ve maddesi vardır. Bu madde dildeki harflerdir. Harfler, anlamlı terkip oluşturup bir araya gelerek lafızları lafızlar da dili oluşturur. Şahsi Vaz‘, dili kuran kişinin anlamı belirginleştirmek için kendince lafız kullanması bakımından bu isimle anılmıştır (Yıldırım, 2015: 490). Lafızlar ister cins olsun ister özel isim (havuç, İbrahim, taş, hava, su, yağmur, ağaç) vb. dili kuran tarafından belirtilmişlerdir. Daha açık bir şekilde belirtmek gerekirse, bir varlık tasavvur edelim. Bu varlık havuç olsun dili kuran kişi bunu anlamlandırmak ve belirtmek için öncelikle harflerle bir terkip oluşturması gerekir. Mesela h-a-v-u-ç, bu harflerle oluşan terkip lafızdır. Daha sonra koymuş olduğu bu lafızla belirtmek istediği varlığı niteler. Burada en önemli şahsiliik havuç, maddesi ile h-a-v-u-ç harfleridir. Yani biri lafız diğeri anlam peki bu aradaki oluşum neye binaen yapılmıştır? Madde ve mana arasında bir bağ var mıdır yok mudur? İlk bakışta arada bir bağ varmış gibi görölse de dili kuran kişi sadece dilin harflerini kullanarak bu vaz‘ı oluşturmuştur. Dili kuran burada sadece harfleri dikkate alarak lafızları oluşturmuştur. Tamamen kurgusal, istemli bir olaydır. Öyleyse burada şahsiliği ortaya çıkaran dilin kurucusu buna havuç dediği için bu lafız kullanılmıştır. Neden havuç demiştir bu adı verirken hangi amacı gütmüştür gibi bir soru aklımıza gelse de şu cevabı verebiliriz. Lafız ile anlam arasında bir bağın bir karinenin olması gerekmez buna havuç dediyse havuçtur deriz. Mevzu’un yani lafızların sadece maddi yönü alfabedeki harflerle olan kısmına şahsi vaz’ denir (Özdemir, 2006: 78).

2. Nev’i Vaz‘: lafız,ister basit ister bileşik olsun oluşumuyla bir nesneye genel veya özel olarak anlam ifade ediyorsa buna nev’i vaz‘ denir. Mesela dilin kurucusu şahsi değil de genel olarak anlam bağlamı oluşturmuştur. Fiiller bunların en belirgin özellikleridir. Vurmak fiilini ele alacak olursak; vur! Derken emir tek şahsı değil tüm geneli kapsayan anlamını oluşturur yani vur sözcüğü aynı zamanda onu gerçekleştiren bir özneye delalet eder, yine vuruyor, vuracak, vurdu, vurmak, vd. fiiller genel anlamda söylenmiş olsa da özneye nispet edilmiştir. Öyleyse nev’i vaz‘

kelimenin kendi şahsi harflerinin yanında özne formunun yüklenmesiyle oluşmaktadır (Özdemir, 2006: 79-83). Nitekim İbrahim Özdemir şahsi ve nev'i vaz' arasındaki farkı belirtmek için Dede Cöngi'nin (ö.975/1567) "*vaz'a konu olan lafızda, hususuluk itibar edilirse şahsi vaz', umumuluk itibar edilirse nev'i vaz' söz konusu olur*" ifadesine yer vermiştir (Özdemir, 2006: 81). Şahsi vaz'da her kelime için bir vaz' varken, nevi vaz'da genel ve kapsayıcı bir anlam vardır. Şahsi vaz'da kelimenin maddi yönü, nevi vaz'da sureti ön plana çıkar. Lafzın suretini ön plana çıkması, diğer lafızlardan farklı olarak ortak bir niteliğin hükmün bulunmasıdır (Yıldırım, 2015: 490). Yani dili kuran kişi ben bu sureti, şu anlam için oluşturdum demesidir.

2.3.3.3. Delalet Bakımından Vaz'

Vaz' olgusu konulan kelimelerin anlama delalet etmesi yönünden iki kısma ayrılır:

1. Tahkiki Vaz': Sadece kelimelerin kendi anlamlarına işaret etmelerine denir. Elma, derken bunu belirten sözcükler gayet açıktır ve aklımıza gelen elma meyvesidir. Bunun için belirli bir açıklamaya ya da yorum yapmaya ihtiyaç yoktur işte böyle bir vaz' olgusuna anlaşılır, açık, tahkiki vaz' denir. Lafız açısından vaz'ın konuları bu kategoriye dâhildirler (Özdemir, 2006: 83).

2. Tevili Vaz': Kelimenin kendi anlamlarına doğrudan değil de dolaylı yoldan işaret etmesine denir. "Bu çocukta cevher var" diyen bir öğretmen çocuğun içinde cevherin varlığından değil onun zekâsından bahsetmektedir. Dolayısıyla burada açık ve anlaşılır bir şekilde değil de dolaylı olarak oluşan söylem bulunmaktadır işte bu tevili vaz'ı oluşturur. Öyleyse tüm mecaz, dolaylı anlatım, kinaye yani yoruma açık kelimeler bu gruba dâhildir (Özdemir, 2006: 83-86).

Vaz' kavramına yüklenen anlamlardan dolayı usulcüler ve beyancılar arasında bir ihtilaf meydana gelmiştir. Beyancılar tevili vaz'ı kabul etmemektedirler bunun sebebini kinaye ve mecaz anlamların gerçek anlamda bir vaz' olgusu oluşturmadığı kanaatinde olmalarıdır. Usulcüler ise böyle bir vaz'ın olduğunu kabul ederler. Bilginler bu aradaki ihtilafın tamamen hakiki değil lâfzî bir ayrılık olduğunu dile getirmiştir (Özdemir, 2006: 84).

2.3.3.4. Mevdu‘ Leh Bakımından Vaz‘ (Mana Bakımından Vaz‘)

Dilin kurucusu tarafından kelimeler/lafızlarda, vaz‘ olgusu belirlendiği gibi manada da belirlenmiştir. Vaz‘ın bütününi oluşturan diğer bir kavram da (mevdu‘ leh) manadır. Dili kuran kişi, zihinde oluşan bir mana ve bu manayı belirtmek için kullanılan lafız var eder. Var edilen bu lafzın karşılığı manayı oluşturur. Bu açıdan düşünüldüğü zaman mana, genel ve özel olarak adlandırılır. Bunun sebebi mananın genel veya özel olmasına bağlıdır. Oluşan mana eğer genel ise lafız da genel olur. Oluşan mana özel ise lafız da özel olur.

Mevdu‘ leh ile aletü’l-vaz‘ kavramı vardır. Her ikisi de lafızların vaz‘ edilmesinde yani mananın lafız suretine bürünmesinden dolayı bazen aynı şey olurken bazen farklı anlamlandırılmıştır. Aletü’l-vaz‘ kelimenin vaz‘ edilmesini mümkün kıldığı gibi mananın nasıl olacağını belirler. İcî ve onun taraftarları işaret isimleri, manası anlaşılmayan kelimeler de vaz edildiği için aynılık taşımadığı görüşündedirler. Yani mananın genellik ve özellik bakımından bir kendilik vardır. Aletü’l-vaz‘a gerek duyulmaz demişlerdir (Yıldırım, 2015: 502). Mananın genellik ve özellikleri bakımından vaz‘ dört kısma ayrılır. Bunları bütünlük açısından sırasıyla liste halinde belirtelim daha sonra açıklamaya çalışacağız.

1. Vaz‘ has, mevdu‘ leh has
2. Vaz‘ âm, mevdu‘ leh âm
3. Vaz‘ âm, mevdu‘ leh has
4. Vaz‘ has, mevdu‘ leh âm

Dilde âlimlerin görüşüne göre dördüncü kısım imkânsızdır. Dolayısıyla dilde böyle bir kelime türü bulunmamaktadır. Üçüncü kısım ise müteahhir dönemi dilciler arasında ihtilaf olduğu bilinmektedir. (Özdemir, 2006: 86).

Şimdi sırasıyla yukarda verilen vaz‘ kısımlarını kısaca açıklamaya çalışalım.

2.3.3.4.1. Vaz‘ Has Mevdu Leh Has (Özel Vaz‘ Özel Mana)

Dili kuran kişinin hem manayı hem de sözcüğü aynı nesneye delalet etmesi için kullanmasına denir. Yani hem mananın hem işaret eden lafzın özel olmasıdır.

Dili kuran kişi tasavvurunda olan mana için onu belirtecek bir lafız oluşturur. İşte oluşturulan bu lafız sadece o manaya işaret ederse hem mana hem vaz‘ özel olur. Örnekle açıklamaya çalışırsak, “Süleyman” denildiği zaman burada Süleyman’ın şahsı için ifade eden kavramın kullanılmasıdır. Burada hem mananın hem lafız belirli bir şahsı belirttiğini anlamış olunuz. “Süleyman” kelimesinin kullanılma amacı mananın özel olmasından bireysel olarak tek başına düşünölmesinden dolayıdır. Aynı şekilde Fatma, İzmir, Türkiye vd. buna örnek olarak verebiliriz. Bu vaz aynı zamanda mananın cüzi olmasından dolayı cüzi vaz ‘ diye de adlandırılmıştır (Özdemir, 2006: 87). Öyleyse lafız oluşturulurken sadece nesnenin kendisi dikkate alınır. Belirtilen lafız sadece belirttiği nesneyi niteler. Burada hem mana hem lafız cüz’i olmasından dolayı da hem aletöl vaz‘ hem mevdu‘ leh aynı şeyi belirtir.

2.3.3.4.2. Vaz‘ Âm, Mevdu‘ Leh Âm (Genel Vaz‘ Genel Mana)

Dili kuran tarafından oluşturulan hem lafız, hem mananın genele işaret etmesine denir. Kelimenin belirlenmesine konu olan mananın genel olmasıdır. Özel isimlerin tam tersi bir durum söz konusudur. Lafızlar ve manalar özeli değil geneli ifade etmelidir. Böylece lafızlar ve manalar genel için kurulmuş olur. Dili kuran kişi, öncelikle var olan geneli belirtmek isteyecektir. Ardından geneli gösteren bir mana ve manayı belirten bir lafız oluşturacaktır. Örneğin, “hayvan” kelimesini inceleyecek olursak burada mevdu leh(mana) geneldir çünkü hayvan derken sadece bir hayvanı değil, genel olan hayvanlar âlemini belirtmiş oluyoruz. Aynı şekilde ağaç kavramı da sadece bir ağacı değil her tür ağacı belirtir. Öyleyse mana genel olunca onu belirten kelime de genel olur. Adam, insan, canlı, şehir, taş gibi hem mananın hem manaya genel adı veren aletöl’l-vaz‘ın genel olmasından dolayı bu ad verilmiştir(Özdemir, 2006: 90-91).

2.3.3.4.3. Vaz‘ Âm, Mevdu‘ Leh Has (Genel Vaz‘ Özel Mana)

Kelimenin oluşumunda mananın özel, bu manayı oluşturan kelimelerin ise genel olmasıdır. Vaz‘ın bu üçüncü kısmı İcî, tarafından ortaya konulmuştur. Daha önceki dilcilerin kapalı (anlaşılmayan) lafızların vaz‘ edilmesindeki görüşü

eleştirmek için bu vaz‘ türünü ortaya atmıştır. Bu vaz‘ türü genel bir kavramla düşünülen dört sözcük türünü belirtir ki bunlar; ismi mevsuller, ismi işaretler, zamirler ve harflerdir. Saydığımız bu lafızlar kendi başlarına bir anlam belirtmemektedirler. Sadece kullanıldıkları yere göre anlam kazanmaktadırlar. Örneğin, Ahmet mahallemizin en efendi çocuğudur. Cümlesini bu, mahallemizin en efendi çocuğudur diye belirttiğimizde “bu” kavramı Ahmet isminin yerini almış olur. Ancak kendi başına bu lafzı hiçbir anlam ifade etmemektedir. Yine aynı şekilde bu sözcüğünü “bu evdir”, “bu çalışkan bir çocuktur” cümlesine koyduğumuz zaman farklı anlamlar kazanmaktadır. Bu sözcüğü konulan her cümlede farklı bir anlam ve konum kazanmıştır. Öyleyse bu sözcüğünün sabit bir anlamı ve geçerliliği yoktur. İşte bu gibi kapalı lafızları özel olarak belirtilen ismin yerine genel olarak kullanılmasına genel vaz‘ özel mana denir (Özdemir, 2006: 91-96).

Bu lafızların o, bu, den, e, kapalı olmaları özel olarak çok genel anlamları göstermelerinden kaynaklanır. O zamirini ele alırsak Ahmet için de kullanılır Mehmet için de kullanılır. Ayrıca bu lafızlar sadece özel isimleri göstermezler pek çok nesne için de kullanılırlar. Diğer taraftan yukarıdaki örneklerde bu lafızların özel isimlerin yerine geldiği cins ismin yerine gelmediği anlaşılır. Lafızların bu durumları ihtilafı doğurmuştur. İcî taraftarına göre vaz‘ genelse manası da genel olur. Çünkü bu lafızların herhangi bir ferde vaz‘ edilmeleri doğru olmayacaktır. Eğer bir kişi için vaz‘ edildiyse o lafız diğerleri için mecaz olur. Çünkü her bir fert için ayrı ayrı lafzı vaz‘ etmek doğru olmaz. Müşterek lafız olmamaları içinde manaları geneldir. Daha sonraki dilciler bu sorunu aşmak için şu şartı öne sürmüşlerdir. Dilin kurucusu lafızları, genel vaz‘ ile genel manaya karşılık olarak tayin etmiştir. Daha sonraki dilciler bu açıklamanın da yetersiz olduğunu öne sürmüşlerdir. Çünkü O zamiri genel mana değil özel manayı kasteder. Öyleyse lafzın vaz‘ının ne olduğunu bilmek anlamın ne olduğunu bilmeye bağlıdır. Yoksa lafız herhangi bir şeyi belirtmez. Bir cümlede belirtilen lafızları gördüğümüz zaman anlamın ne olduğuna karar verebiliriz. Peki, burada da lafız mananın genelini kapsamaz öyleyse kapsaması gereken bir durum olmalıdır. O zamirinde örnek verecek olursak bu lafız ne geneli belirtir ne de genele anlam olur. Bu sorundan çıkmanın en genel ölçüsü dilin kurucusu dış varlıkta olan özeli ortak genel bir mana ile düşünür. Daha sonra bu manalar için tek bir lafız belirler ve özellerin her biri için vaz‘ eder. Bu durumda

lafız genel mananın her bir özeli için bir defa da vaz‘ edilmiş olur. Her biri için vaz‘ edilen lafız mecaz ve hakikat tartışmasını ortadan kaldırır (Yıldırım, 2015: 505-512).

2.3.3.4.4. Vaz‘ Has, Mevdu‘ Leh Âm (Özel Vaz‘ Genel Mana)

Üçüncü vaz‘ türünde genel manalar özel manaları içinde barındırır demiştik. Öyleyse genel mana düşünüldüğünde alt kategorisi olan özel anlamlarda anlaşılmış olur. Mesela; insan, dediğimiz zaman bunun fertlerini Ali, Ahmet, Hüseyin, Ayşe belirtmiş oluruz. Bu mümkün ve olağan bir durumdur. Ancak özelden genele gitmek mümkün değildir. Ahmet dediğimiz zaman insanı kapsamayı düşünülemez o sadece bir ferttir. Öyleyse akli olarak bir dördüncü vaz‘ın olması gerektiği kabul edilebilir. Ancak İslam âlimleri böyle bir vaz‘ olgusunun olamayacağını ve imkânsız olduğunu söylemişler ve bu görüşte aynı fikri savunmuşlardır (Yıldırım, 2015: 512).

2.3.3.5. Medlûl Bakımından Vaz‘

Lafızlar medlûl bakımından külli ve cüzi olarak iki kısma ayrılır.

1. Küllî Vaz‘: Cinsi belirten kelimelerdir. Yani kullanılan kelime tüm grubu kapsamayı açısından külli vaz‘ denilmiştir. İnsan dediğimiz zaman belirli bir şahsı belirtmiş olmayız aksine o topluluğa giren her şahıs buna dâhildir. Çiçek, böcek vb. sözcükler belirli bir grubu belirtmelerinden dolayı külli vaz‘a dâhildirler.

2. Cüz’î Vaz‘: Külli vaz‘ın tam tersi bir durumdur. İnsan dediğimiz zaman tüm grubu kapsadığını söylemiştik ancak Veli, Yusuf, Cem vb. isimleri kullandığımız sözcükler belirli kişileri belirtir. İşte bu geneli değil de belirli bir şahsı ya da nesneyi belirtmesi durumunda cüz’î vaz‘ oluşmaktadır. Külli vaz‘da ortak kullanım varken cüz’î vaz‘da bu ortak kullanım yoktur sadece belirtilen nesneye aitlik vardır (Özdemir, 2006: 96). Her iki kavram yukarıda (özel vaz‘ özel mana, genel vaz‘ genel mana) bahsedildiği için burada sadece kısa bilgi verilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÖSTERGEBİLİM (SEMIOTIC)

3.1. FERDINAND DE SAUSSURE'ÜN HAYATI VE ESERLERİ

Tezimize konu olan ve modern dilbilimciler tarafından göstergebilimin kurucusu olan Ferdinand de Saussure'ün hayatını, yaşadığı ortamı ve ailesini kısaca tanıtmakta fayda görüyoruz.

3.1.1. Doğumu ve Şahsiyeti

Ferdinand de Saussure, İsviçre'nin Cenevre kentinde Fransız sosyolog Emile Durkheim'den bir yıl önce 26 Kasım 1857'de psikanalizin kurucusu, Sigmund Freud'ten de bir yıl sonra doğmuştur aslen Fransızdır (Akbulut, 1985: 13-16). Ferdinand de Saussure bilimde çok titiz davranırdı. Alkole olan düşkünlüğünün yanında olağanüstü dil yeteneğine sahip Saussure, bilginliği ile ve insanları etkileyen kişiliğiyle bilimsel bir önderdi. Bilim de ve normal yaşantısında çok samimi ve içten davranırdı, bu hali onu takip eden kişiler üzerinde derin etkiler bırakırdı. Bunun etkisini, Charles Bally (ö.1947) ve Albert Sechehaye (ö.1946) vefatından sonra hocalarına derin saygıdan dolayı onun derslerini takip eden öğrencilerinin notlarını, derleyerek ve onun adına kitap haline getirmeleri bunu göstermektedir. Kitabın önsözüne de tüm eleştiriler bize yöneltirse minnettar oluruz, aksine hocamız Ferdinand De Saussure yapılan eleştirileri bir haksızlık olarak görürüz şeklinde açıklama yapmalarını sağlayacaktır (Saussure, 1998: 19). Öğrencilerinin Öne sürdükleri fikirleri ile 20. yüzyıl dilbiliminde gösterge bilimin kurucusu olarak kabul edilir (Kerimoğlu, 2014: 30).

3.1.2. Ailesi

Ferdinand de Saussure, ünlü bilim geleneğine sahip bir aileden gelmektedir. Babasının doğa bilimci olduğu ve ailesinin de doğa bilimleri konusunda seçkin bir yerinin olduğu söylenmektedir. Bilim bir aile geleneği olduğu için Saussure bu kültür

içinde doğmuş ve yabancılık çekmemiştir. Kaynaklarda ebeveynleri ve kendisi hakkında fazla bilgi verilmemekle beraber eşinin 23 Ağustos 1867 doğumlu Marie Faesch Cenevreli bir aileden bilime yatkın olmayan biri olduğu bildirilmektedir (Saussure, 1998: 10). Saussure’e çiftinin bu birlikteliklerinden iki erkek çocuğu Raymond de Saussure ve Jacques de Saussure dünyaya gelmiştir (Akbulut, 1985: 13-16).

3.1.3. İlmi Hayatı

Saussure ilk eğitimini Hofwyl kolejinde alır. Daha sonra doğduğu şehirdeki Martine Enstitüsünde eğitimini sürdürür. Henüz on beş yaşına varmadan anadili Fransızca’nın yanında başka dillerde öğrenir. Bunlar Almanca, İngilizce ve Latince dilleridir. Bu dillere daha sonra Yunancayı da eklemiştir (Kerimoğlu, 2014: 29).

Saussure’ü bu dil çalışmalarına ünlü filolog Adolphe Pictet (ö.1875) yöneltmiştir. Aynı zamanda Saussure’ün dile yönelmesinde elbette İsviçre’nin dil kültürü de etkili olmuştur. Çünkü İsviçre üniter bir devlet olması bakımından her bölge kendi dilini konuşur. Henüz küçük yaşına rağmen dillerin temelinde iki ve üç ünsüzlü eklerin olduğu savı ile ilgili dil üzerine denemeler (Essai Sur les Langues) kaleme alır. Adolphe Pictet’e sunar öğrencisinin bu özverili çalışmasını beğenen hocası ona bu çalışmasının henüz evrensel bir nitelik taşımadığını bildirir.

Cenevre Üniversitesi’ne başlayan Saussure fizik ve kimya eğitimine 1875’te başlamıştır. Daha çok dil ile ilgilenen Saussure asıl derslerinin yanında Yunan, Latin dilbilgisi derslerine de devam etmiştir. Bu durumu anlayan ailesi onu bir yıl sonra Leibzig Üniversitesine yollamaya karar verirler. Ferdinand için Leibzig iyi bir karar oldu, çünkü burası dil tarihçilerinin ve yeni dil bilginlerinin merkeziydi. Daha sonra Berlin’e gider ve orada on sekiz ay kalarak Sanskritçe ve Keltçe öğrenir. Almanya’da yazar çok parlak bir dönem geçirir ve ona uluslararası ün kazandıran “Hint-Avrupa Dillerinde Ünlülerin İlk Dizgesi Üzerine İnceleme” eserini 1879 yılında yayımlar. Doktora tezi “Sanskritçe’de Salt Tamlayan Durumunun Kullanılışı Üzerine” yazdıktan sonra altı aylık bir Litvanya turuna çıkmıştır dönüşte ise Paris’e uğrar ve burada on yıl kalır. Burada pek çok ünlü hocaların dil derslerine devam eder.

Michel Breal (ö.1915), enstitüdeki dersleri anlatması için yerine Saussure'ü bırakır. Saussure, hocasının yokluğunu hiç aratmayacak şekilde derslerini işlemiş ve saygıyla karşılanmıştır. German, Latin, Yunan ve Litvanca dilbilgisi derslerini karşılaştırmalı olarak işlemiştir. Bu sayede bilgilerini ortaya koyma olanağı bulmuş ve çeşitli savlar ve incelemeler kaleme almıştır.

Saussure 1891 yılında, bazı nedenlerden dolayı Paris serüveninden sonra tekrar doğduğu şehir Cenevre'ye dönmüştür. Bir söyleme göre Saussure Paris'te önemli bir kürsüye atanacaktı ama bunun için Fransız vatandaşı olması gerektiği koşulu öne sürülünce her şeyi bırakıp memleketine dönmüştür (Saussure, 1998: 10). Diğer bir söyleme göre memleketinde profesörlük önerilince, Cenevre Üniversitesine dönmüştür. Saussure burada yine karşılaştırmalı olarak Hint-Avrupa dilleri okutmuştur.

Saussure başarılı bir ilim hayatı sürerken, daha sonra yayımları gitgide azalmıştır. Bunu bilim hayatına yabancı bir kadınla evlenmesine bağlayanlar olduğu gibi, yine içkiye düşkünlüğünden dolayı yazılarını seyrekleştirdiğini söyleyenler vardır. Bu ketumluğunu üniversite de bir profesörün emekli olmasının ardından, üniversite tarafından verilen yeni görev ile bozar. 1907 den 1912 yılına kadar bu kürsüde genel dilbilim dersleri vermiştir. Nihayetinde Saussure, 1912 yılında yatağa düşmüş ve 56 yaşında 22 Şubat 1913'te vefat etmiştir.

Saussure, bu derslerini ve anlatımlarını bir kitapta toplamamıştır. Bunu ölümünden sonra öğrencileri genel dilbilimi dersleri başlığında notları derleyerek kitap haline getirmişlerdir (Kerimoğlu, 2014: 29).

3.1.4. Hocaları

Ferdinand de Saussure' filolojiye yönlendiren ilk kişi Adolphe Pictet'tir. Daha sonra Paris'te Michel Breal'in derslerine katılmış ve onun kürsüsünde ders vermiştir. Yine Paris'te James Demesteter'in (ö.1894) öğrencisi olmuştur. Leibzig'te Karl Brugmann'dan (ö.1919) ders almıştır. Yine ünlü Hint-Avrupa dilbilimci Georg Curtius'un derslerine katılmıştır (Saussure, 1998: 9).

3.1.5. Eserleri

1. Dil Dizgesi Üzerine Denemeler 1872, (Essai Sur LesLangues)
2. Eo’lu Latince Bir Eylemler Sınıfı Üstüne 1876, (Sur Une Classe de Verbes Latins en)
3. Latince tt’ninss’ye Dönüşmesi st’nin Aracılığını Gerektirir mi? 1877 (La Transformation Latinett en Suppose-t-elle un Intermediaire?)
4. Çeşitli Hint-Avrupa A’larının Ayırt Edilmesi Üzerine Deneme, 1877 (Essai D’ une Distinctiondes Differents A Indo Europeens)
5. Hint-Avrupa Dillerinde Ünlülerin İlk Dizgesi Üstüne İnceleme 1879, (Memoire Sur Le Systeme Primitif des Voyalles Dans Les Languesİndo-Europeennes). Bu eserle Ferdinand de Saussureuluslar arası ün kazanmıştır (Saussure, 1998: 9).
- 6.Sanskritçe’de Salt Tamlayan Durumunun Kullanılışı Üstüne 1880, (De L’Emploidu Genetif Absulu en Sanscrit.
- 7.Yunanca’nın Bir Dizem Yasası 1884, (UneLoiRythmique de la Langue Grecque)
- 8.Germence’deki Karşılaştırma ve Üstünlük Sıfatları 1887, (Comparatifs et Superletifs Germentiques).
9. Hint-Avrupa Dilindeki Ünsüzlerin Sesbilgisine İlişkin Bir Nokta Üstüne 1887, (Sur un Point de la Phonetiquedes Consonnes en Indo-European).
10. Genel Dilbilim Dersleri 1916, (Cours de Linguistique Generale)

Burada belirtmemiz gereken Ferdinand de Saussure nisbeten yazılmış olan “Genel Dilbilim Dersleri”, öğrencileri Charles Bally ve Albert Sechaheye tarafından onun derste anlattığı notları toplayarak yazmışlardır. Eser bu yüzden eleştirilere maruz kalmıştır. Gerçekten Saussure’ün görüşleri mi? Orijinalliği korundu mu? Yoksa değiştirildi mi? Charles Bally ve Albert Sechaheye suçlayanlar olduğu gibi takdir edenlerde olmuştur (Saussure, 1998: 13).

Genel Dilbilimi Dersleri kitabı pek çok baskı yapılarak yayınlanmıştır. Yabancı dillere çevrilmiştir 1928’de ilk çevrilen dil Japonca’dır. Sırasıyla Almanca, Rusca, İtalyanca, İngilizce, İspanyolca vb dilleri takip etmiştir. Türkçe’ye1976-1978yılında Berke Vardar tarafından 2 cilt olarak çevrilmiştir (Kerimoğlu, 2014: 30).

3.2. GÖSTERGEBİLİMİN TANIMI, AMACI VE KONUSU

Göstergebilim göstergelerin yorumlanmasını yeniden inşa edilmesi ve göstergelerin anlamlandırılmasını konu edinen bilim dalıdır. Bu göstergeler kültürel kodlama, işaretler, metinler gibi pek çok konuyu kapsamaktadır. Fransızca semiotics kelimesinden dilimize göstergebilim olarak geçmiştir. Yapısalcılık kuramının modeli olarak görülmektedir.

3.2.1. Gösterge Bilimin Tanımı

İnsan konuşan ve düşünen bir varlıktır, doğasında bir şeyleri anlamlandırmak, anlamak, anlatmak yetisi bulunur. İşte göstergebilim, bu anlama ve anlamlandırma alanı üzerine kurulmuş bir bilimdir. Göstergebilim, Fransızca semiotique veya semiologie diye adlandırılan kelimelerin Türkçe karşılığı olarak dilimize geçmiştir. Göstergebilim, aynı zamanda göstergeleri inceleyen bilim dalıdır. Gösterge ve bilim kelimesinden türemiş ancak kendi kapsamını aşmıştır (Rifat 2009: 11-13). Göstergebilimi, kavram ve işaretlerin yorumlanması, insanın zihninde bir tasavvur oluşturan her şey olarak açıklamakta mümkündür. Öyleyse bize anlamları ve kavramları ileten her şey göstergebilimdir. Örneğin; insan ve toplumlar arası anlaşmayı sağlayan diller (Arapça, Türkçe, Almanca), reklam tabelası, edebiyat eserleri, sanat eserleri, trafik işaretleri, Braille alfabesi, jest ve mimikler (Köktürk ve Eyri, 2013: 128) kavramlar bir şeyler iletmek isterler işte bu kavramları anlamlandırma işine göstergebilim denir.

3.2.2. Göstergebilimin Amacı

Göstergebilimin amacı, göstergelerin ne olduğunu hangi kurallar bulunduğunu ve nesneleri anlamlandırmada kullanılan yöntemlerin nasıl kullanılacağını öğretmektir. Gösterge dizgelerini bilimsel yönden açıklamaktır. Göstergelerin oluşum sürecini, etkinlik alanını ve bildirimini inceleyip bilimsel açıklama yapmaktır (Rifat, 2009: 14). Göstergebilim amacı anlamdır. İletişimi sağlamak için göstergeyi kodlamak ve bu kodla verilmek isteneni anlatmaktır. Yani

anlam nasıl oluşuyor? Bu anlamı oluştururken hangi süreçlerden geçiyor? Anlam, en doğru biçimde nasıl oluşturulur? Tüm bu konuları açıklamak göstergebiliminin amacını oluşturur.

3.2.3. Göstergebilimin Konusu

Ferdinand de Saussure, göstergebilimin henüz oluşmadığını, böyle bir alanın oluşmasının gerekliliğini ve bu bilimin ileride kurulması gerektiğini söylemiştir. Göstergebilimi dil kavramında ele almış dili göstergeler ile ilintilemiştir. Dil dışı göstergeleri araştırarak bir bilimin kurulması gerektiğini belirtmiştir. Oysaki bu ilim İslam âlimleri tarafından delalet bölümlerinde işlenmiştir. Saussure göre kavramları dil ile anlayabiliriz çünkü kavrama anlam katan “dil”dir. Daha sonra göstergebilimi diğer kavramlarla karşılaştırmanın mümkün olduğunu ancak, dili dizgelerin en önemlisi saymıştır (Saussure, 1998: 46). Öyleyse Ferdinand de Saussure’e göre göstergeler dilden meydana gelir. Aynı zamanda İslam âlimlerine göre dil delaletin kendisidir.

Göstergebilimin konusu diğer araştırmacıların etkisiyle genişlemiş ve dilbilimi konusunda en geniş alana sahip olmuştur. Görüşlerinde sadece dil değil, her şeyin gösterge olabileceğini söylemişlerdir. Bu görüşü yine İslam âlimleri delalet bahsinde daha önce konu edinmişlerdir. Mimari yapının görünüşündeki estetik, reklamların vermek istedikleri mesaj, bilgilendirme maksadıyla konulan levhalar, sanatçının yapıtı, giyim tarzı, hastada görülen belirtiler göstergebiliminin konusunu oluşturmuştur.

Göstergebilim Avrupa bilim insanlarının katkılarıyla özellikle 1960’tan sonra dilbilimden bağımsız, yetkin bir bilim dalı haline geldiği kabul edilir (Kerimoğlu, 2014: 121).

Göstergebilimin diğer bir konusu göstergelerdir bunlar, dil dışı göstergeler ve dil göstergeleridir. Dil dışı göstergeleri kısaca açıklayıp, dil göstergeleri konusunu ve bunların neler olduğu açıklanmaya çalışılacaktır.

3.2.3.1. Göstergeler

İnsanlar, kavramları anlamlı kılmak ve aralarında iletişim kurmak isterler bunun için de dili ve dil dışı araç kullanırlar. İslam kaynaklarında bu doğal delalet ve akli delalet olarak belirtilmiştir. Kavramlarla düşünen insan, anlatımını gösterge ile yerine getirir. Gösterge kendi dışında herhangi bir şeyi belirten ve bu belirttiği şeyin yerini tutan olgudur. Öyleyse Göstergeyi, kelime, nesne, biçim, olgu, sözcük, işaret vb. kavramları olarak da söylemek mümkündür. Çünkü gösterge kendi dışında başka bir kavram ve olguya işaret etmektedir. Saussure'e göre dil göstergesini iki öge oluşturur (Rifat 2009: 33). Bunlar işitim imgesi ve kavramdır. Bir tarafta ses veya sesler bütünü diğer tarafta kavram vardır. Bu iki olgu birbirinden ayrılmayan iki düzlem oluştururlar. İşitim imgesine gösteren, kavram da gösterilen demek olur (Saussure, 1998: 46). Öyleyse dilsel gösterge dilden (konuşma, harf, sözcük) oluşuyorsa, dil dışı gösterge, nesne ve kavramlardan oluşmaktadır.

Başka bir terim anlamıyla gösterge, zihinde oluşan kavramları belirli işaretler ve kelime ile anlatma biçimidir. Belirli işaretler ile anlatmaya dil dışı gösterge, kelime ile anlatmaya ise dil göstergesi denir.

3.2.3.2. Dil Dışı Göstergeler

Amacı olsun veya olmasın dil dışında gerçekleşen göstergelere dil dışı göstergeler denir. Adından da anlaşılacağı üzere dil dışı gösterge, belirli imge ve anlamlarla oluşur. Örneğin; bir binadan dumanların çıkması ve itfaiye araçlarının o bina etrafında olmaları yangın olduğunu gösterir. Bu gösterge türüne İslam kaynaklarında ise doğal (tabii) delalet denilmiştir. Başka bir örnekle, geceleyin yolunu kaybeden kişi için ileride bir ışığın görülmesi orada yaşayan insanın var olduğunu belirtir. Bu delalet türüne ise İslam kaynaklarında akli delalet denilmiştir. Dil dışı gösterge işte tüm bu ve buna benzer belirtiler yorumlanarak elde edilen bir göstergedir. Kısaca dil dışı göstergeler:

- 1- Belirti
- 2- Belirtke
- 3- Simge

4- İkon (Görsel Gösterge)

Belirti, herhangi bir amaç oluşturmayan, istem dışı doğal olarak gerçekleşen göstergelerdir. Dumanın ateş olduğunu göstermesi, dağın üzerinde beyaz rengin olması kar olduğunu göstermesi gibi olaylardır. Belirtide gösteren ve gösterilen arasında bir neden vardır. Duman ateşi gösterir, şimşegin çakması yerlerin ıslak olması yağmurun yağdığını gösterir.

Belirtke, insanlar tarafından üretilen doğal olmayan göstergelerdir. İletişim kurmak, bilgi aktarmak için gösteren ve gösterilen arasında neden olmadan tamamen uzlaşma yoluyla oluşan göstergelerdir. Trafik levhaları, yola çekilen şeritler, elektrik panolarının üzerindeki yıldırım işaretleri vb. hepsinin bir amacı vardır uzlaşma yoluyla oluşturulmuştur. Örneğin; yolda kesik kesik çizgilerin olması öndeki aracı sollamanın mümkün olduğunu belirtir. Bu çizgilerle sollama arasında bir bağ ve neden yoktur. İnsanlar belirtkeyi tamamen uzlaşma yoluyla oluşturmuşlardır. Kaynaklarda ne kadar gösteren ile gösterilen arasında bir nedenin olmadığı belirtilse de aslında belirtke de bir neden vardır. Kırmızı renk tehliktir bundan dolayı tehlikeli durumları kırmızı ile belirtiriz. Yine trafik işaretlerine baktığımız zaman yolun ortasında düz çizgi sollama yapılmaması uyarısını verir düz ve sürekli olduğu için ancak düz ve kesik çizgiler sollamanın mümkün olduğunu belirtir. Öyleyse belirtkede gösteren ile gösterilen arasında bir nedenin olduğunu söylememiz mümkündür.

Dil dışı diğer bir gösterge simgedir. Giriş bölümünde bahsedildiği için burada kısaca; uzlaşma yoluyla dayanarak toplumlar ve kültürler kendilerine özgü oluşturdukları kavramları gösteren göstergelerdir. Bayraklarındaki renk, şekiller ve giyim kuşam tarzları buna en güzel örnektir. Aynı zamanda simge ile oluşturduğu nesne arasında sıkı bir bağ vardır.

En son öge olarak ikon vardır (görsel gösterge) dil dışı gösterge de, bilgi aktarmada, iletişim kurmada en kolay yoldur. Belirttiği nesne bulunmasa dahi kendisini anlamlı kılan dil dışı belirtidir. Özetle, ikon belirttiği nesnenin direkt olarak yerini alan belirtidir. Herhangi biri için yapılmış portre, anıt, heykel, resim ben belirgin örnektir (Parsa ve Olgundeniz, 2016: 2-5).

3.2.3.2.1. Dil Göstergeleri

Anlamı olan her söz ve yazı birimi, dil göstergesidir. “Ev, araba, kalem, yol, -idi, -yor,” dil göstergeleridir. Burada örneklerde olduğu gibi dilsel göstergeler daha çok kelime, dizim, sözcük anlamında kullanılmıştır. Dil göstergeleri seslerden meydana gelir.

Saussure, dil bilimci olmasından dolayı, nesnelerle ilgili göstergelerden ziyade göstergebilimde, dil göstergesini konu edinmiştir. O göstergesel konularda en önemli niteliği, dilin ortaya koyacağını belirtir (Köktürk ve Eyri, 2013: 128). Saussure göre dil, bir sözcük dizgeleridir. Her sözcük veya kelime bir nesneye⁵ karşılık gelir. Saussure göre dil göstergesi yukarıda da belirttiğimiz gibi iki birimden oluşur. “Kavram (gösterilen) ve İşitim imgesi (gösteren)”, bu birimler anlıksal ve karşılıklıdır. Saussure işitim imgesinde ses biriminin olmasından bahseder çünkü kişi kendi kendine konuşabilir, içinden şiir okuyabilir, şarkı söyleyebilir bu nedenle terimlerin seslendirilmesinin gerekli olduğunu söyler. Yani dil göstergesinde “kitap” dediğimiz zaman iki öğeden oluştuğunu bilmeliyiz biri işitim imgesini oluşturan yön diğeri anlam yönüdür. Dil göstergesini şekil olarak Saussure şöyle gösterir (Saussure, 1998: 110):

⁵ Nesneyi burada çok geniş kapsamlı bir terim olarak kullandığını söyler Berke Vardar. Yani nesne, gösterim olgusunu meydana getiren ister somut ister soyut olsun fark etmez her şeydir. Bkz Genel Dilbilim Dersleri Ferdinand de Saussure s.108

Kavram ve işitim imgesi, birbiri ile ilintilidir. Aralarında bir bağ vardır ve bunlar iç içedir. İşitim imgesi görüldüğünde ya da duyulduğunda zihinde bir kavram oluşması bu bağı gösterir. Ses ve kavram yönlerinden dolayı bir bütünü oluştururlar. Saussure daha sonra bütünü oluşturan kavramı gösterge olarak belirtmiştir. Şimdi bu kavramları incelemeye çalışalım.

3.2.3.2.1.1. İşitim İmgesi (Gösteren)

İşaret etmek, belirtmek, göstermek anlamlarına gelen gösteren, ses birimlerinin somut bölümünü oluşturan yöndür. Kavramları belirten, kelime veya sözcük olarak nitelemek de mümkündür. Koyun kavramını ele aldığımızda burada gösteren “K-O-Y-U-N” kelimeleridir. Yani gösteren koyun sözcüğünün ses boyutunu oluşturur. Öyleyse yazıda belirtilen ve ses düzleminde işitilene gösteren denilir (Saussure, 1998: 111). Gerçekte nesneler aynı iken onların adlandırılması farklıdır (Coward ve Ellis, 1985: 29)

3.2.3.2.1.2. Kavram (Gösterilen)

İşitim imgesinin belirttiği zihnimizde oluşan kavrama ya da düşünceye denir. Yukarıdaki koyun örneğini ele alırsak “K-O-Y-U-N” harflerini gösteren olarak belirtmiştik bu sözcük duyulduktan sonra zihnimizde bir koyun kavramı oluştu işte bu olgu gösterileni işaret etmektedir. Öyleyse gösterilen insanın kavramsallaştırma ve düşünce boyutunu oluşturur (Saussure, 1998: 111).

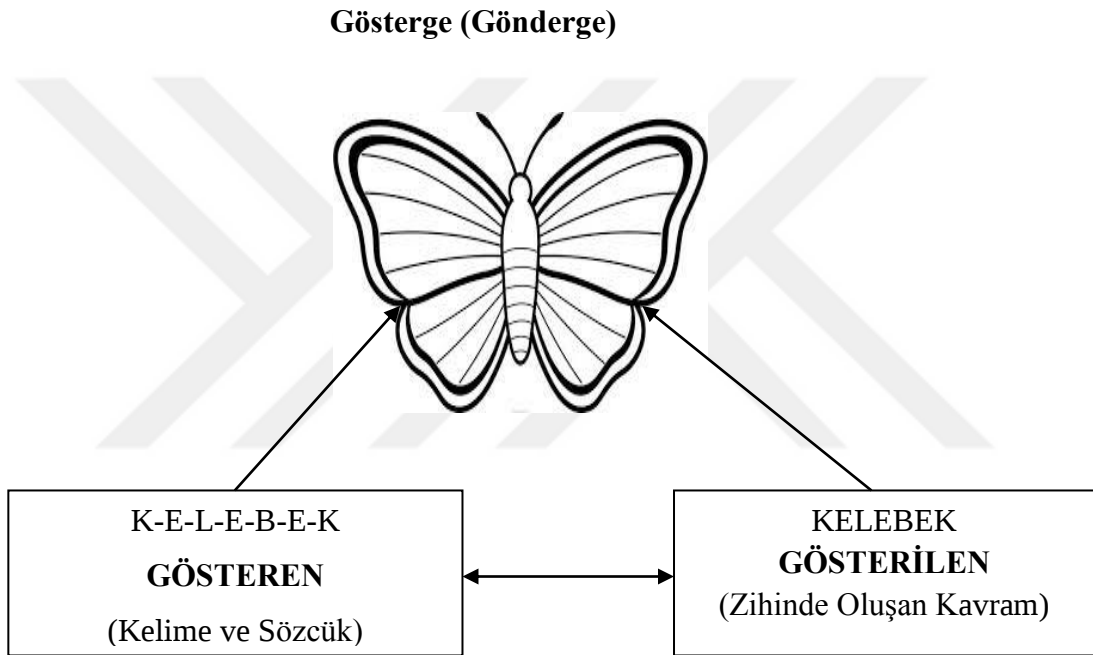
3.2.3.2.1.3. Gönderge (Gösterge)

Gösteren ve gösterilen kavramının birleşimidir. Yani insan zihninde beliren her türlü kavram ve düşünce halidir. Yine koyun örneğimizden yola çıkarsak, koyun sözcükleri göstereni, koyunun zihnimizde oluşan yönünü gösterilen, her iki kavramın birleşip oluşumunu gösterge diye adlandırıyoruz.

Saussure sözcükleri ve kavramları bunların oluşumu olan göstereni kısaca özetlemiştir. Hâlbuki zihnimizde oluşan varlığın dışında, gerçek dünyada var olan

olgular da vardır. Mesela koyun, zihnimize oluşan bir kavramdır ama gerçek dünyada olan koyun da vardır. Saussure bu olguya değinmemiş sadece dil içi gösteren ve gösterileni açıklamakla yetinmiştir. Öyleyse şöyle diyebiliriz, gösterge her şeydir. Somut, soyut, olay, durum, kanı vs. Örneğin aşk, özgürlük cesaret gibi sözcüklerin göndergeleri olmadığı varsayılabilir. Oysa bunlar birer soyutlamadır ve var olduğu düşünülen olguya gönderge yapar (Kerimoğlu, 2014: 32).

Gönderge kavramını daha net açıklayabilmek için şekilde gösterecek olursak;

Saussure dil göstergesinin iki özelliğinden bahseder bunları alt başlık altında inceleyelim (Saussure, 1998: 111).

3.2.3.2.2. Dil Göstergesinin Özellikleri

Dil göstergesinin belirli özellikleri vardır. Bunlar nedensiz olmaları, çizgisel olmaları, değişmez olmaları gibi durumlarıdır. İlk başta karışık gibi görülseler de konular daha anlaşılır bir duruma gelmeleri için örneklerle açıklanacaktır.

3.2.3.2.2.1. Dil Göstergesinin Nedensizliği

Gösterileni, gösterene bağlayan bir bağ yoktur. Yani ses dizesi, sözcük ile kavram (gösteren) arasında bir neden ilişkisi yoktur. Mesela; k-o-y-u-n kelimesinin kırlarda otlayan süt veren bir canlı (koyun) ile aralarında hiçbir bağ yoktur. İşte buna dil göstergesinin nedensizliği deniliyor. Dil göstergesi toplumsal bir alışkıdır ya da uzlaşıdır, yani öteden beri var olan toplumun benimsediği anlatım biçimidir (Köktürk ve Eyri, 2013: 131). Öyleyse gösterilenin nedensiz olması demek bireyin kendince bir şeyler üretmesi değildir. Toplumun benimsemesine bağlı denmesi bundan dolayıdır, eğer topluluk benimseyip kabullendiyse bunu şahıslar değiştiremez.

Saussure dil göstergesinde gösteren ile simgeyi karıştırmamanın gerekli olduğunu söyler. Çünkü simgeler nedensiz değildirler. Simge de, gösteren ile gösterilen arasında bağ vardır. Örneğin, adaleti simgeleyen terazinin yerini başka bir simge alamaz onun yerine bıçak veya taş koyamazsınız (Saussure, 1998: 113). Öyleyse gösteren bir nedene bağlanmamalıdır.

Saussure “Nedensizliğe karşı “yansımayı” öne sürebilmenin mümkün olduğunu savunulabilirsiniz” der. Bu yansımalar dil dizgesinin öğeleri değildir. Yansımaların sayısı oldukça azdır ve bu yansılar ses evriminin rastlantısal yönüdür. Örneğin me kuzu sesine, gak karga sesine yaklaştırabilir. Gerçek yansımaların “tik tak, gır gır, gulu gulu” vb. isteyerek yaratılmış olsalar da belirli oranda nedensiz niteliği vardır. Çünkü bunlar toplum tarafından benimsenmiş ve belirli evrim ve değişimlerden geçerek kabul görmüşlerdir. Bunlarda nedensizliğin bir kanıtı olarak görülür (Saussure, 1998: 114).

İkinci bir karşıt olarak “ünlemleri” öne sürmenin mümkün olduğunu varsayarsak aynı yansımalar gibi bizim tezimize sakınca oluşturmaz. Çünkü ünlemler de doğanın zorlamasıyla kendiliğinden oluşmuş bir biçimdir. Ünlemler arasındaki bu nedensizlik farkını anlamak için başka dilleri karşılaştırmak gerekir. Örneğin; Fransızca aie derken, Almanca au, Türkçe de ay denir. Bu söylemler ünlemlerin değiştiğinin bir göstergesi olur (Saussure, 1998: 114-115). Ayrıca ünlemlerin simgesel kaynağının olması muhtemel yadsınabilir (Köktürk ve Eyri, 2013: 132).

3.2.3.2.2.2. Dil Göstergesinin Çizgiselliği

Dil göstergesinin çizgiselliği, harflerin ve seslerin birbiri ardına sıralanması ve zaman içinde yer alarak aynı düzlemde olmasından dolayıdır. Göstergenin varlığını bildiren sesler, ardı ardına algılandığı için bu bir süreci kapsar işte bu süreçte oluşan dizim çizgiselliği gösterir. Ayrıca Saussure dil göstergesinin tek boyutlu olduğunu bunu da zaman çizgisinde anlayabiliriz demektedir. Çünkü sesleri, yazıya da döktüğümüz zaman öğeler birbirini izleyerek bir dizim oluşturur (Saussure, 1998: 115).

Her sözcük ve kelime bir çizgiden oluşur hatta noktalar bile bu çizginin parçasıdır. İşte bu sözcükleri oluşturan her parçanın bir düzlemi vardır bu düzlem çizgiselliği gösterir. “Karpuz” sözcüğünü ele alırsak “k-a-r-p-u-z” bu sözcük harflerin arka arkaya gelmesiyle oluşmuştur deriz. Bu “karpuz” sözcüğünü “rakzup” diye yazarsak çizgiselliği kaybetmiş oluruz. Çizgisellik kaybolduğu için “rakzup” hiçbir anlam ifade etmez. Öyleyse kelimeler ve sözcükler kendi çizgiselliğinde olmalıdır. Çizgiselliği kaldırırsak herhangi bir anlam ve kavram oluşturmamış oluruz. Saussure’ün bu özelliğin Hint-Avrupa dilleri için değil de tüm dilleri kapsadığını varsayarsak onun yeterince dilleri araştırma imkânı bulamadığını görürüz. Çünkü çizgisellik özelliği Arap dili için geçerli değildir. Arapça da bu çizgisellik bozulsa da yine aynı anlamı koruduğunu görürüz. Örneğin; “Aleme”, çalışarak bir şeyi bilmek anlamak idrak etmek anlamalarına gelir. “Amele” diye çizgiselliği değiştirirsek yine çalışarak bir şeyleri elde etmek anlamına ulaşırız. “Lemea” çizgiselliği de aynı şekilde bize yine belirli bir çalışma sonucu kazanım elde edildiğini bildirir. Yine aynı şekilde “rafea”, “keleme” gibi pek çok kelimenin çizgisellik bozulsa dahi anlamını koruduğunu görmüş oluruz.

3.2.3.2.2.3. Dil Göstergesinin Değişmezliği

Dil toplumsal bir kalıttır, her millet kendi atalarından kalan dili kullanır ve hiçbir toplum kalıtsal olmayan kendine has bir dil kullanamaz, yani yeni toplum yeni dil olgusu imkânsızdır. Öyleyse toplumlar, kendine has dil becerileri ve zamanla benimseyerek ortaya koydukları bu göstergeler değişmez ve sorgulanması abes olur.

Örneğin; kırmızı rengi ele alırsak neden kırmızı denilmiştir? Bizden önceki atalarımız öyle dediği için. Peki, burada k-ı-r-m-ı-z-ı demedeki amaç ne diye sorarsak hiçbir nedeni olmadığını söyleyebiliriz. Bunu kim demiş, neden demiş gibi soruların da mantığı yoktur. Bu sözcükler veya kelimeler toplum tarafından kabul görmüş ve benimsenerek sürekliliği devam etmiştir. Değişmezliğin en büyük olgusu olarak zaman içinde yer almasıdır.

Kırmızı, toplum tarafından zorunlu olarak benimsenmiştir bunun yerine başka bir sözcük kullanılamaz değiştirilemez. Bu değişmezlik kişisel değil toplumsaldır. Herhangi bir kişi çıkıp bundan sonra “kırmızı”ya “irdiyi” demesi hiç bir anlam ifade etmez. Sadece kişi değil toplum dahi artık bu göstereni değiştiremez nasılsa öyle bağlı kalır (Saussure, 1998: 115-116).

3.2.3.2.2.4. Dil Göstergesinin Değişebilirliği

Ferdinand de Saussure dilin değişmez olduğunu söyledikten sonra değişebilir ilkesini ele alması bir çelişki gibi gözükebilir. O dilin hem değişme hem değişmeme özelliği bulunduğunu ama bunun bir seyri olduğunu söyler. Bu görüşünü mantıksızlıkla itham etmek doğru olmaz o değişebilir demesindeki amacı “*dil değişebilir ama bireyler değiştiremez onu, dilin dokunulmaz olduğu ama bozulmaz olmadığı söylenir*” açıklamasını yapmıştır (Saussure, 1998: 120).

Demek ki dil değişir ama bunu kişiler değiştiremez. Bu değişim toplum tarafından yapılmalı demek istemiştir. Yani herhangi biri çıkıp bundan sonra “elma” göstergesine “arto” diyeceğiz demesi bir şey ifade etmez. Öyle ise dil bir toplum tarafından konuşulmalıdır. Konuşulan bu dil için toplum da aniden, ortak karar ile göstergeyi değiştiremez bunun için zaman gereklidir. Örneğin; dilimizdeki evrak kelimesi daha önceleri çoğul ifadeleri gösterirken artık tekil göstergeye işaret eder ve evraklar göstergesiyle belirtilir. Yine “ata” sözcüğü eskiden babayı nitelerken artık günümüzde daha önceki geçmiş büyükleri nitelemektedir. Günümüzde ata yerine baba sözcüğü kullanılmaktadır.⁶

⁶ Ferdinand de Saussure’ün bu görüşü daha sonra gelen dilbilimciler tarafından eleştirilmiş ve kişiler de göstergeyi değiştirebilir savını öne sürmüşlerdir. Detaylı bilgi için bkz. **Genel Dilbilim Dersleri** (ÇN: Berke Vardar), s.120 ayrıca bkz. Caner Kerimoğlu, Genel Dilbilimine Giriş, s.33

Saussure dilin değişmesi için  kavramı ele alır bunlar zaman, toplum ve dildir. Dil herhangi bir topluluk tarafından konuşulmuyorsa bu dilde değişimden söz edilemez çünkü etkileşim ve kavram alanı yok edilmiş olur. Kısaca dilsiz bir toplumun, varlığından söz edilemez. Aynı şekilde zaman her şeyi eskitir madem öyle dilde eskir ve bunun yerine yeni göstergeler getirilir. Demek ki bu  olgunun varlığı değişimi meydana getirir (Saussure, 1998: 125).

SONUÇ

Bilgiyi elde etmenin en ideal yollarından biri soru sormaktır. İnsan dil yetisini nasıl ortaya çıkarmıştır. Dil kaynağını ilahi bir güçten mi almıştır? Kendiliğinden oluşan bir olgu mu yoksa öğretilmiş bir gerçeklik mi? Konuşma becerisini insan nasıl kazanmıştır. İlk insanlar iletişimi nasıl sağlıyorlardı? Dilin çift eklemliliği bize neler kazandırdı bu sayede dilde hangi seviyeye ulaştık? İnsan kendi başına ben yeni bir dil üreteceğim demesi ve oluşturması mümkün mü? Bu gibi sorulara ulaşmak için yapılmış bir araştırma hazırlanmaya çalışılmıştır.

Aynı zamanda ortaya koymaya çalışılan bu tez, Adûdüddin İcî tarafından müstakil bir ilim haline getirilmiş vaz‘ ilmi çerçevesi etrafında şekillendirilmeye çalışılmıştır. Çok geniş kapsamlı olan bu araştırma kendi öz sınırları içerisinde değerlendirilmiştir. Daha sonra İcî’nin vaz‘ ilmini kaleme alırken neyi amaçladığı anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Kelimelerin nasıl oluştuğu ortaya atılan tezlerle temellendirilerek açıklanmıştır. İcî’nin sözlük bilimine vaz‘ı koyarak bu bilimi hangi seviyeye taşıdığını anlamlandırmaya özen gösterilmiştir. Zaten daha önce süre gelen ilmi İcî, vaz‘ olgusuyla dilin sözvarlığını teorik bir çerçeveye nasıl oturtmuş olduğu incelenmiştir. Aynı zamanda bu eseri Adûdüddin İcî 8. yüzyılda kaleme alıp kendinden sonra gelen nesile nasıl bir ilmi yol açtığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. İcî’nin eserine dair günümüze kadar yapılan pek çok açıklamalar şerhler verilmeye çalışılmıştır. O dönemde İcî’nin eseri filoloji alanında yapılmış bir başyapıt olarak görüldüğü için mi? Osmanlı döneminde bazı şerhleri okullarda ders olarak okutulması üzerine açıklamalar yapılmıştır. Günümüzde de İcî’nin eserinin devamı niteliğinde olan vaz‘ ilmi ile ilgili pek çok yayınlanan makalelere yer verilmiş ve araştırılmıştır.

Bu kadar ilmi birikimi olan vaz‘ ilmi, alt başlıklar altında incelenmeye çalışılmıştır. Konuların daha anlaşılır biçimde olması için terimler sadeleştirilip parantez içinde açıklanarak konunun anlaşılmasına olanak sağlanmıştır. Bu çalışmada çokça ilk kaynak olarak terimler sözlüğünden faydalanılmıştır.

Konu daha sonra modern dilbilimin kurucusu olarak bilinen İsviçreli bilim adamı Ferdinand de Saussure’ün ortaya koymuş olduğu göstergebilim (semiotics) ile devam edilmiştir. Her iki bilim arasında benzerlik ve farklılık oranını ise tez de

tartışmaya girilmeden okuyucunun istifadesine sunmaya çalışılmıştır. Görülen şudur ki, bu iki bilim arasında pek farkın olmadığıdır. Özellikle vaz' ilminin daha genel ve kapsayıcı olduğu anlaşılmıştır.

Ancak günümüzde Ferdinand de Saussure modern dilbilimde göstergeler metodunu ilk defa dile getiren kişi olarak bilinmektedir. Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi ülkemizde de fen ve edebiyat fakültelerinde onun metodu uygulanıp ders olarak okutulmaktadır.

Kendimize şöyle bir soru sormuş olsak, Ferdinand de Saussure'e gelinceye kadar bu ilmin öncülüğü daha önce yapılmış mıdır yoksa yapılmamış mıdır? Tezde varılan kanı ise 19. Yüzyılda ortaya çıktığı düşünülen semiotics kavramının daha önceden 8. Yüzyılda İcî tarafından ortaya konulmuş olmasıdır. Akla gelen ve araştırmaya konu olacak diğer soruları şöyle sırlamak mümkün olacaktır. Mademki göstergebilimin metotları İcî ile 8. Yüzyılda başlıyor kendi modern edebiyatımızda niçin Ferdinand de Saussure'ü öncelik alıyoruz? Diğer bir şekilde soralım acaba Ferdinand de Saussure İcî ve sonrası eserlerden etkilendi mi yoksa kendi bilgisiyle mi bu verilere ulaştı? Peki, biz kendi kaynağımız olan İcî'nin metodunu neden takip edemedik? Oysaki araştırmalara bakıldığı zaman vaz' ilmi metodu yukarıda bahsedildiği gibi daha detaycı görülecektir. Kendi kaynaklarımıza neden bu kadar yabancı olduk? Yine bu sorular belki yeni bir araştırma ve tez konusu olabilecek niteliktedirler. Bunlar sadece akla gelen birkaç sorudan ibarettir.

Sonuç olarak şunu söylemek yerinde olacaktır. Bu tezde daha köklü ve bizden olan bir ilmin hak ettiği konumu tekrar kazanması gerektiği düşünüldüğü için bu araştırma yapılmıştır. Elbette eksik ve noksanların olduğu yerler vardır. Yeni araştırmalara ışık tutması için elimizden gelen gayret gösterildi. Akla gelen sorularla bilim dünyasına ışık tutmasını umut ettik.

KAYNAKÇA

Aksan D. (1997). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Aksoy M. (1999). *Adûdü'd-Din el-İci'nin Hayatı, Eserleri ve Kelami Görüşleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Urfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arıcı M. (2013). *İslâm Düşüncesinde Fahreddin er-Râzî Ekolü, İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*, İstanbul: İsam Yayınları.

Atasağun G. (1997) Sembol ve Sembolizm. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.(7): 369-387

Bolay, M. N. (1994). *Delalet, Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık. (9): 119.

Can A. (2015). *Abdurrahman el Cami'nin Şerhu'r Risaletil Vaz'ıyye Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çorum: Hitit Üniversitesi.

Cinnî İ. (1952) *el-Hasâ'is* Neşr.Muhammed Ali en Neccar Kahire: Daru'l Kütüb'ül Mısriyye

Coward R. ve Ellis J. (1985). *Dil ve Maddecilik*, İstanbul İletişim Yayınları

Culler, J. (1985). *Saussure*. Çev. Nihal Akbulut. İstanbul: Afa Yayıncılık.

Cürcâni S. Ş. (1997). *Ta'rifat Arapça Türkçe Terimler Sözlüğü* Çev. Arif Erkan İstanbul: Bahar Matbaası

Cürcâni S.Ş (2015) *Şerhu'l Mevâkıf, Mevakıf Şerhi* Çev. Ömer Türker İstanbul: Numune Matbaası (II)

Çelebi İ. (2000). *İsim-Müsemma, Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık. (22): 548-551.

Divanı H. (1992). *Şark İslam Klasikleri*, Çev. Abdülbaki Gülpınarlı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Erdem, S. (1989). *Alem, Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık. (2): 352-354.

Ergin M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım Yayınları.

Fazlıoğlu, Ş. (2012). *Vaz, Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık. (42): 576-578.

Gazzali M. (1944) *el-Maksâdü'l-esna* Beyrut: Fadlou Shedadi Neşri

Görgün T. (2000). *Adûdüddin İcî, Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık. (21): 410-414.

Hulusi R. (1934). *Dil Mükemmelliği ve Dil Mükemmelleştirme Görünceleri*, İstanbul: Burhaneddin Matbaası

İbn Manzur M. (1956). *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Daru's-Sadr yayınları Eğini H.(1311). *Metn fi'l-Vaz*, İstanbul: Safa Merve Matbaası.

Kerimoğlu, C. (2014). *Genel Dilbilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Kılıç S. (1995), *İslam'da Sembolik Dil* İstanbul: İnsan Yayınları

Köktürk, Ş. ve Eyri, S. (2013). Dilbilim ve Göstergebilim: Ferdinand de Saussure ve Göstergebilimi Anlamak. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*. (II): 123-136.

Kuşçu A. (2008). Risale fi vaz'î'l-müfredat, Neşr. *Abdullah Yıldırım İslam Araştırmaları Dergisi* (19): 63-85

Kutluer, İ. (2000). *İnsan, Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık. (22): 320-323.

Okumuş, M. (2003). Kur'an Yorumunda Çok Anlamlı Lafızlara Yaklaşımlar. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*. II(3): 27-62.

Öncü M. (2013). Molla Halil Siirdî'nin Vad' İlmi İle İlgili Risalesinin Tahlili Ve Adûdüddinîcî'nin Risalesi İle Karşılaştırılması, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. II(15): 365-391.

Öner N. (1991), *Klasik Mantık*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi

Özdemir, İ. (2006). *İslam Düşüncesinde Dil ve Varlık*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Özgüdenli, O. G. (2008). *Reşidüddin Fazlullah Hemedani, Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık. (35): 19-21.

Parlatır, İ. (1998). *TDK Sözlüğü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi I-II.

Parsa, A. F. ve Olgundeniz, S. S. (2016). *İletişimde Göstergebilim Ve Anlamlandırma Sürecini Örneklerle Değerlendirme*. İzmir.

Rifat M. (2009). *Göstergebilimin ABC'si*, İstanbul: Say Yayınları.

Saraç, M. A. Y. (2013). *Eski Türk Edebiyatına Giriş*. Eskişehir. Anadolu Üniversitesi Yayını.

Saussure, F. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*. Çev. Berke Vardar. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

Sürücü M. S. (2019). Vaz‘ İlmi ve El Ucâletü Rahmiyye İnceleme Ve Değerlendirme, *Amasya İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (13): 557-590.

Şensoy, S. (2003). *Alem, Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık. (27): 46-47.

Şimşek M.A. (2001). Delalet Kavramı Çerçevesinde Lafız ve Anlam İlişkileri, *Cumhuriyet Üniversitesi Dergisi*, (80-111)

Yemânî, H. (2003). *Kitâbu-l Vâfi fi Usul Fıkh thk. Haccac b. Ali Sıġnaki*, Kahire: Daru’l Kahire

Yıldırım A. (2007). *Vaz‘ İlmi ve Unkud’z Zevahir/ Ali Kuşçu (İnceleme ve Değerlendirme)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi,

Yıldırım A. (2015). *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri (Tarih ve Problemler)*, *Vaz‘ İlmi*, İstanbul: İsam Yayınları.